

**SITUACINĖS NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS TAIKYMO PRAKTIKOS
IR PLĖTROS LIETUVOJE GALIMYBIŲ ANALIZĖ
IR PASIŪLYMŲ PARENGIMAS**

Parengė:

Prof. habil. dr. Viktoras Justickis (grupės vadovas)

Doc. dr. Rokas Uscila

Nomeda Cibarauskienė

Gintautas Kuodis

Parengta pagal

2008 m. balandžio 24 d.

Jungtinės veiklos (partnerystės) sutartį,

sudarytą remiantis

2008 m. kovo 21 d.

atviro konkurso rezultatais

Nr. 22.

Vilnius, 2008

Turinys

1. BENDROJI DALIS.....	4
1.1. Situacinė prevencija. Samprata ir trumpas kriminologinis apibūdinimas.....	4
1.2. Studijos išvadų šaltiniai	4
2. DABARTINĖS SITUACINIO NUSIKALSTAMUMO BŪKLĖS ANALIZĖ. SITUACINIŲ (VIEŠOSIOSE VIETOSE PADAROMŲ) NUSIKALTIMŲ CHARAKTERISTIKA LIETUVOJE	6
2.1. Situacinio nusikalstamumo lygis	6
2.2. Situacinių nusikaltimų struktūra	6
2.3. Viešosiose vietose padarytų nusikaltimų dinamika.....	7
2.4. Situacinių nusikaltimų lygis pagal jų padarymo vietą	8
2.5. Nukentėjusiųjų asmenybės ypatumai ir situacinė prevencija	10
3. SITUACINĖS NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS TAIKYMO PRAKTIKOS ANALIZĖ	11
3.1. Situacinės prevencijos Lietuvoje būklė. Jos santykis su bendrąja prevencija	11
3.2. Nacionalinės programos, skirtos situacinių nusikaltimų prevencijai	11
3.3. Lokalinės programos, skirtos situacinei prevencijai	13
3.4. Problemos, stabdančios plėtrą	16
3.5. Situacinės prevencijos tolesnės plėtros strategija. Prevencija ir visuomenės saugumo plėtra	22
4. SITUACINĖS PREVENCIJOS TAIKYMO LIETUVOJE PLĖTROS IR TOBULINIMO GALIMYBĖS. PASIŪLYMAI (REKOMENDACIJOS) IR JAS REMIANTYS ARGUMENTAI	25
4.1. 1 rekomendacija.....	25
4.1.1. Esmė	25
4.1.2. Argumentai.....	25
4.2. 2 rekomendacija.....	29
4.2.1. Esmė	29
4.2.2. Argumentai.....	29
4.3. 3 rekomendacija.....	32
4.3.1. Esmė	32
4.3.2. Argumentai	32
4.4. 4 rekomendacija.....	36
4.4.1. Esmė	36
4.4.2. Argumentai	37
4.5. 5 rekomendacija.....	37
4.5.1. Esmė	37

4.5.2. Argumentai	38
4.6. 6 rekomendacija.....	38
4.6.1. Esmė	38
4.6.2. Argumentai	39
4.7. 7 rekomendacija.....	40
4.7.1. Esmė	40
4.7.2. Argumentai	40
4.8. 8 rekomendacija.....	41
4.8.1. Esmė	41
4.8.2. Argumentai	41
4.9. 9 rekomendacija.....	45
4.9.1. Esmė	45
4.9.2. Argumentai	45
4.10. 10 rekomendacija.....	46
4.10.1. Esmė	46
4.10.2. Argumentai	47
4.11. 11 rekomendacija.....	47
4.11.1. Esmė	47
4.11.2. Argumentai	48

1. BENDROJI DALIS

1.1. Situacinė prevencija. Samprata ir trumpas kriminologinis apibūdinimas

Situacinė prevencija – tai nusikaltimų prevencijos rūšis, nukreipta į kriminogeninės situacijos korekciją, kai norima kryptimi keičiami situacijos elementai, labiausiai padidinantys tikimybę, kad bus padarytas nusikaltimas¹.

Pagal situacinės prevencijos teorines nuostatas nusikaltimas padaromas, kai tam tikroje situacijoje susiduria keli jos kriminogeniniai **elementai**, t. y. **potencialus nusikaltėlis**, potencialaus nusikaltimo **objektas**, taip pat objekto **pasiekiamumas** (prieinamumas) bei stokojama šio objekto **saugotojo** (apsaugos, stebėsenos ar pan.), t. y. asmens, kuris norėtų ir galėtų sutrukdyti nusikaltimo padarymą. Prie situacinės prevencijos priemonių priskiriamos prevencijos priemonės, tiesiogiai darančios poveikį šiems situacijos kriminogeniniams elementams, sumažindamos nusikaltimo tikimybę. Svarbu tai, kad situacinė prevencija yra nukreipta į kriminogeninės situacijos elementų korekciją, tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad ignoruojami visi kiti nusikalstamumo veiksniai (socialiniai, psichologiniai, kultūriniai, politiniai ir kt.). Tačiau remiamasi nuostata, kad visi veiksniai sukelia nusikaltimą tik susidarius tam tikrai situacijai, veikiant jos paminėtus elementus².

Svarbu patikslinti santykį tarp sąvokų „situacinė prevencija“ ir „situaciniai nusikaltimai“. Pirmoji sąvoka daug platesnė, nes kiekvienas nusikaltimas padaromas esant tam tikrai situacijai ir galima imtis situacinės nusikaltimo prevencijos priemonių. Todėl svarbu tirti situacijas, kurioms esant jis padaromas, ir imtis situacinės prevencijos priemonių toms situacijoms koreguoti.

Situacinių nusikaltimų sąvoka yra siauresnė. Prie jų dažniausiai priskiriami nusikaltimai, padaromi viešojo visuomenės gyvenimo sferoje. Ji apima: gatves, aikštes, visuomeninio aptarnavimo įmones ir įstaigas, taip pat mokymosi ir pramogų įstaigas, visuomeninį transportą ir pan. Taip yra todėl, kad, skirtingai nuo privataus gyvenimo sferos, viešos situacijos yra gerokai lengviau prieinamos ir koreguojamos. Dėl to yra daugiau galimybių jas ištirti, išnagrinėti jų genezę ir norima linkme jas koreguoti. Visa tai daro jas itin perspektyvias situacinės prevencijos požiūriu.

Sąvoka „situaciniai nusikaltimai“ tradiciškai nevartojama, kalbant apie nusikaltimus, padaromus už viešojo gyvenimo ribų. Pavyzdžiui, prie jų nepriskiriami buitiniai nusikaltimai, nors jie, kaip ir kiti, įvyksta esant tam tikrai situacijai, ir atsižvelgiant į šią situaciją galima ir reikia imtis situacinės prevencijos priemonių.

Šios studijos objektas yra būtent situacinės prevencijos tyrimas. Taigi ji turėtų apimti ne tik situacinius nusikaltimus, bet ir tikslinti vietas (situacijas), kuriose padaromi įvairiausi kiti nusikaltimai. Todėl, nors daugiausia dėmesio skiriama situaciniams nusikaltimams, bet nagrinėjamas ir kitų nusikaltimų situacinis aspektas. Tad studijoje pateikiamos rekomendacijos, skirtos situacinei prevencijai apskritai, o ne tik situacinių nusikaltimų prevencijai.

1.2. Studijos išvadų šaltiniai

Apibūdinami situacinės prevencijos būklę, jos organizavimą, taip pat rengdami atitinkamas rekomendacijas situacinei prevencijai Lietuvoje gerinti, rėmėmės šia medžiaga:

¹ Tilley. N. Handbook Of Crime Prevention And Community Safety. Willan Publishing, 2005; Schneider R., Kitchen T. Crime Prevention and the Build Environment. London & New York: Routledge.

² Clarke R. Seven misconceptions of situational crime prevention. // Nick Tilley - ed. Handbook of Crime Prevention and Community Safety. London: Willan Publishing, 2007, p. 39–70.

1. Oficialia statistika, prevencine praktika, atitinkamais dokumentais. Atlikome dabartinės padėties nusikaltimų prevencijoje analizę, kartu atskleidėme svarbiausias situacinės prevencijos organizavimo ir vykdymo problemas. Situacijos analizė paremta oficialia statistika ir minėtais dokumentais.

2. Prevencijos ekspertų išvadomis, jų teikiama informacija. Šis šaltinis naudotas praktiniams situacinės prevencijos aspektams, kurių neparodo oficialioji statistika, neatspindi kiti oficialūs šaltiniai, įvertinti. Taigi buvo naudotasi atitinkamų prevencijos ekspertų specialiomis žiniomis. Ekspertai atrinkti, atsižvelgiant į jų praktinę prevencinę veiklą, t. y. tie, kurie dažniausiai susiduria su mus dominančiais prevencijos aspektais, be to, turi reikiamą informaciją.

Svarbiausią vaidmenį teikiant informaciją vaidino dvi ekspertų grupės: 1) nusikaltimų prevencijos tyrėjai; 2) prevencijos darbo organizatoriai (praktikai). Kiekvieną ekspertų grupę sudarė atitinkami mūsų darbo grupės nariai ir vienas joje nedalyvaujantis prevencijos specialistas.

Tyrėjų grupę sudarė specialistai, kurie vykdo prevencinės veiklos Lietuvoje tyrimus:

1. Viktoras Justickis, Mykolo Romerio universiteto profesorius, socialinių mokslų (teisės krypties) habilituotas daktaras. Patirtis tiriant prevencinę veiklą – 33 metai, išleido 9 knygas ir daugiau kaip 60 straipsnių nusikalstamumo ir jo prevencijos klausimais. Parengė Prevencijos projektų veiksmingumo vertinimo metodiką (VRM), metodinę priemonę nepilnamečių prevencijai ir kt.

2. Rokas Uscila, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro, Nusikaltimų aukų socialinės ir teisinės apsaugos programos vadovas, Mykolo Romerio universiteto Kriminologijos katedros docentas, socialinių mokslų (teisės krypties – teisė ir policijos veikla) daktaras. Patirtis: 8 metai mokslinių tyrimų kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos problemų srityje, dalyvavo 7 projektuose, susijusiuose su Lietuvos ir tarptautine nusikalstamumo kontrole ir prevencija, paskelbė 30 publikacijų apie nusikaltimų prevenciją.

3. Svetlana Justickaja, Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vadovė, socialinių mokslų (teisės krypties) daktarė. Patirtis tiriant prevencinę veiklą – 11 metų. Parengė 2 monografijas ir 6 mokslinius straipsnius prevencijos klausimais.

Praktikų grupę sudarė specialistai, kurie profesionaliai organizuoja prevencijos darbą, ypač situacinę prevenciją mūsų šalyje, gerai informuoti apie vykdomą šalyje prevencinį darbą, užtikrina prevencijos subjektų bendradarbiavimą:

1. Edmundas Olisevičius, Lietuvos policijos departamento Viešosios policijos valdybos Prevencinės veiklos skyriaus viršininkas, pagal pareigas atsakingas už prevencinės veiklos organizavimą šalies mastu. Apibūdinant situacinės prevencijos būklę, kylančias problemas, itin svarbu tai, kad šis specialistas gerai informuotas apie prevencinio darbo organizavimą ir problemas tiek šalies mastu, tiek jos atskiruose rajonuose. Jo pasirinkimas ekspertu siejamas su centrine pozicija, kurią užima jo vadovaujamas padalinys organizuojant ir vykdamas situacinės prevencijos projektus, įtraukiant į šią veiklą kitų institucijų ir organizacijų atstovus. Teritorinio prevencijos padalinio pareigūnai yra informuoti apie visą jo teritorijoje vykdomą prevencinę veiklą, dalyvauja organizuojant ją, suteikia būtiną pagalbą, dalyvauja sprendžiant situacinės prevencijos projektų rėmimo klausimą, formuojant situacinės prevencijos strategiją ir taktiką. Prevencijos padalinių pareigūnai yra kol kas vieninteliai mūsų šalyje profesionalūs situacinės prevencijos vietose darbuotojai. Dėl visų šių priežasčių E. Olisevičius, kaip Prevencijos skyriaus viršininkas, yra gerai informuotas apie šios veiklos būklę ir problemas.

2. Nomeda Cibarauskienė, Vilniaus miesto vyriausiojo policijos komisariato Viešosios tvarkos tarnybos Prevencijos skyriaus specialistė, psichologijos magistrė. Turi 11 metų prevencijos projektų rengimo ir įgyvendinimo patirtį. Apibūdinant situacinės prevencijos būklę ir problemas, itin svarbi Nomedos Cibarauskienės tiesioginio dalyvavimo konkrečiuose prevencijos projektuose patirtis. Parengė ir pati dalyvavo 15 prevencijos projektų. Ji yra patyrusi ir gerai

informuota (ypač apie praktines prevencinės veiklos problemas) žemutinės grandies darbuotoja. Šiuo aspektu ji vykusiai papildė pirmąjį šios grupės ekspertą.

3. Nacionaliniais ir tarptautiniais moksliniais-metodiniais leidiniais, publikacijomis situacinės prevencijos klausimais. Apibendrintos dabartinės užsienio ir mūsų šalies publikacijos situacinės prevencijos klausimais. Pagrindiniai šaltiniai pateikti darbo išnašose. Apibendrinant literatūros šaltinius siekta išaiškinti geriausią mūsų šalies situacinių prevencijos problemų sprendimo patirtį. Be to, siekta išaiškinti galimybes veiksmingiau, negu tai daroma mūsų šalyje, spręsti šias problemas, nustatyti naujus, efektyvesnius jų sprendimo būdus. Išnagrinėtas šių sprendimų tinkamumas ir perspektyvumas situacinei prevencijai mūsų šalyje gerinti. Tuo pagrindu buvo parengtos toliau teikiamos argumentuotos rekomendacijos.

2. DABARTINĖS SITUACINIO NUSIKALSTAMUMO BŪKLĖS ANALIZĖ. SITUACINIŲ (VIEŠOSIOSE VIETOSE PADAROMŲ) NUSIKALTIMŲ CHARAKTERISTIKA.

2.1. Situacinio nusikalstamumo lygis.

Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinių ataskaitų duomenimis³, per 2007 m. šalyje užregistruotos 73 776 nusikalstamos veikos. Per 2006 m. buvo užregistruotos 82 174 nusikalstamos veikos. Per 2007 m. užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius 10,2 proc. mažesnis, lyginant su 2006 m. statistiniais duomenimis, o, lyginant su 2005 m., nusikalstamų veikų skaičius sumažėjo 17,9 proc.

Per 2007 m. užregistruotos 22 446 (12,9 proc. mažiau nei per 2006 m. (25 761)) nusikalstamos veikos, padarytos viešosiose vietose.

Nusikalstamos veikos, padarytos viešosiose vietose per 2007 m., sudarė 663 nusikalstamas veikas 100 tūkst. gyventojų. Iš visų 2007 m. šalyje užregistruotų 73 776 nusikalstamų veikų, nusikalstamos veikos, padarytos viešosiose vietose, sudaro 30,4 proc., o 2006 m. – 31,4 proc.

Galima daryti išvadą, kad nusikalstamos veikos (situaciniai nusikaltimai), padarytos viešosiose vietose, užima nemažą dalį tarp visų nusikalstamų veikų. Tad darytina išvada, kad situacinė prevencija turi užimti bent tokią pat ženklią vietą visoje nusikaltimų prevencijos struktūroje.

–

2.2. Situacinių nusikaltimų struktūra

2007 m. didžiausią procentą iš visų įvykdytų nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, užima: vagystės (BK 178 str.) – 47,3 proc., viešosios tvarkos pažeidimai (BK 284 str.) – 15,2 proc. ir plėšimai (BK 180 str.) – 12 proc.

Kitų nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, santykis toks:

- Nesunkūs sveikatos sutrikdymai (BK 138 str.) – 4,9 proc.
- Sunkūs sveikatos sutrikdymai (BK 135 str.) – 0,3 proc.
- Nužudymai (BK 129–131 str.) – 0,1 proc.
- Išžaginimai (BK 149 str.) – 0,07 proc.
- Kitos nusikalstamos veikos – 20 proc.

³ Informatikos ir ryšių departamentas prie VRM rengia dviejų rūšių statistines ataskaitas: 1) apie nusikalstamumą savivaldybėse; 2) apie nusikalstamas veikas, užregistruotas ir ištirtas ikiteisminio tyrimo įstaigose. Šioje studijoje analizuodami visur remsimės pirmosios rūšies ataskaitomis.

2006 m. iš visų įvykdytų nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, užima: vagystės – 50,2 proc., viešosios tvarkos pažeidimai – 13,9 proc. ir plėšimai – 12 proc.

Taigi nusikaltimai (vagystės, viešosios tvarkos pažeidimai ir plėšimai), padaryti viešosiose vietose, sudaro didžiąją sudėtinę nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, dalį.

Taigi situacinis pobūdis būdingas dideliai įvairiausių nusikaltimų daliai. Darytina išvada, kad visų šių nusikaltimų prevencija daugiausia turi būti situacinio pobūdžio.

2.3. Viešosiose vietose padarytų nusikaltimų dinamika

Viešosiose vietose padarytų nusikaltimų dinamiką parodo žemiau pateiktas 1 grafikas. Nagrinėjant grafiką, matyti, kad nuo 2002 m. labai padaugėjo nusikaltimų, padarytų viešosiose vietose. Šis pakilimas viršūnę pasiekė 2004 m., tada iki 2007 m. mažėjo, bet taip ir nepasiekė savo pradinio lygio.

1 GRAFIKAS. Nusikalstamos veikos, padarytos viešosiose vietose

Negalėtume pateikti vienareikšmio atsakymo į klausimą, su kuo susieti šie svyravimai. Negalima būtų sieti jų, pavyzdžiui, su policijos veiklos gerėjimu ar blogėjimu, su konkrečiais socialiniais ar ekonominiais pokyčiais visuomenėje. Negalima jų sieti ir su prevencinės veiklos rezultatais. Minėtais metais nebuvo staigių prevencinės veiklos intensyvumo svyravimų, kurie galėtų paaiškinti tokius ryškius situacinių nusikaltimų skaičiaus pokyčius. Manytume, kad minėti nusikaltimų skaičiaus „šuoliai“ parodo pirmiausiai jų nepastovumą, jautrumą patiems įvairiausiems situaciniams veiksniams. Tai reiškia, kad situaciniuose nusikaltimuose glūdi nuolatinė ekstremalių svyravimų, „šuolių“ pavojus. Svarbu ir tai, kad šie svyravimai nėra kontroliuojami, jie vyksta stichiškai, kad nedisponuojama patikimesnėmis priemonėmis šioms svyravimams prognozuoti bei juos išpėti. Svarbu pažymėti, kad užregistruotų nusikalstamų veikų šuoliui 2003–2004 m. didžiausią įtaką turėjo 2003 m. įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams pasikeitusi nusikalstamų veikų kvalifikavimo ir jų registravimo tvarka.

Taigi dar labiau didėja skirtų situacinių nusikaltimų kontrolei situacinės prevencijos priemonių reikšmė.

Minėjome, kad dažniausi viešosiose vietose padaromi nusikaltimai – vagystės, viešosios tvarkos pažeidimai, plėšimai. Šių veikų dinamika iš esmės atitinka ir bendrąją situacinių nusikaltimų dinamiką. Visų minėtų nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, rūšys turi

tendenciją mažėti, išskyrus viešosios tvarkos pažeidimus (BK 284 str.), kurių mažėjimas pastebimas tik nuo 2007 m. (žr. 1 lentelę).

1 LENTELE. Svarbiausių nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, dinamika

Nusikaltimų rūšis	2004 m.		2005 m.		2006 m.		2007 m.	
	Absl. sk.	Pakitimas (%)	Absl. sk.	Pakitimas (%)	Absl. sk.	Pakitimas (%)	Absl. sk.	Pakitimas (%)
Vagystės	16511		14466	- 12,4	12937	- 10,6	10623	- 17
Viešosios tvarkos pažeidimai	3068	Negalima pateikti, nes keitėsi BK	3174	3,5	3588	13	3412	- 4,9
Plėšimai	3710		3624	- 2,3	3104	- 14,3	2699	- 13
Kitos nusikalstamos veikos	5617		5612	- 0,1	4872	- 13,2	4488	- 7,9

2.4. Situacinių ir kitų nusikaltimų lygis pagal jų padarymo vietą

Iš visų per 2007 m. užregistruotų nusikalstamų veikų 56 568, arba 76,7 proc., sudaro miestuose užregistruotos nusikalstamos veikos, kaimo vietovėse – 16 863, arba 22,9 proc. Nusikalstamų veikų skaičius miestuose, lyginant su 2006 m., sumažėjo 10,9 proc., o kaimo vietovėse – 8,4 proc.

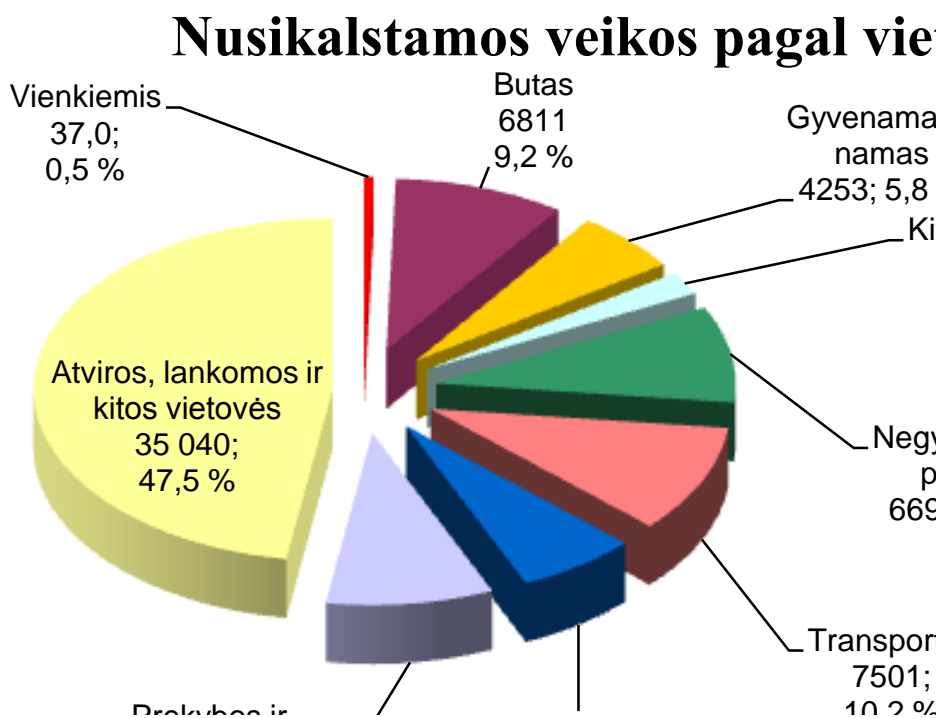
Nusikalstamų veikų tankumas miestuose ir kaimo vietovėse sudarė atitinkamai 3131 ir 1499 nusikalstamas veikas 100 tūkst. gyventojų.

Analizuojant nusikalstamų veikų padarymą miestuose pagal konkrečias vietas, per 2007 m. daugiausiai jų užregistruota: viešosiose vietose – 21 110 (- 13,0 proc.), gatvėse – 13 032 (- 10,2 proc.), butuose – 6298 (- 20,5 proc.), automobiliuose – 6080 (- 9,7 proc.), kiemuose – 5562 (- 22,6 proc.), kitose įstaigose – 2456 (+ 1,7 proc.), parduotuvėse – 2263 (- 3,9 proc.), kitose vietose – 1654 (+ 8,6 proc.), gyvenamuosiuose namuose – 1545 (- 8,4 proc.), prekybos centruose – 1464 (+ 4,2 proc.), automobilių stovėjimo aikštelėse – 1368 (- 20,8 proc.), kitose prekybos įmonėse – 1262 (- 35,7 proc.), garažuose – 1226 (- 6,6 proc.), kitose negyvenamosiose patalpose – 828 (- 12,6 proc.), laiptinėse – 779 (- 25,0 proc.), kavinėse – 766 (- 18,9 proc.).

Analizuojant 2007 m. įvykusias nusikalstamas veikas miestuose, matyti, kad daugiausia nusikalstamų veikų įvyko šalies didmiesčiuose: Vilniaus m. – 22 111 (2006 m. – 24 555), Kauno m. – 9115 (2006 m. – 10 780), Klaipėdos m. – 5565 (2006 m. – 5507), Šiaulių m. – 2952 (2006 m. – 2971) ir Panevėžio m. – 2393 (2006 m. – 2783).

Kaimo vietovėse nusikalstamos veikos dažniausiai įvykdomos: gyvenamuosiuose namuose – 2706 (- 3,4 proc.), keliuose – 2163 (- 3,7 proc.), kiemuose – 1815 (- 1,1 proc.), viešosiose vietose – 1330 (- 10,4 proc.), automobiliuose – 848 (- 10,3 proc.), laukuose – 772 (- 20,4 proc.), ūkiniuose pastatuose – 673 (+ 2,0 proc.), garažuose – 664 (+ 9,4 proc.), kitose atvirose vietovėse – 567 (+ 0,5 proc.), sodo nameliuose – 567 (- 14,6 proc.), miškuose – 556 (- 20,7 proc.), kitose negyvenamosiose patalpose – 528 (- 11,1 proc.), butuose – 513 (- 6,4 proc.), kitose vietose – 435 (+ 8,8 proc.), vienkiemiuose – 370 (- 3,1 proc.), statybos objektuose – 346 (+ 49,1 proc.).

2 GRAFIKAS. Nusikalstamų veikų struktūra pagal jų padarymo vietą (2007 m.)

Žemiau palyginami 2007 ir 2006 m. duomenys apie užregistruotas nusikalstamas veikas miestuose ir kaimo vietovėse pagal atskiras rūšis:

- vagystės (BK 178 str.):
 - miestuose – užregistruota 25 637, sumažėjo 13,4 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 8295, sumažėjo 6,0 proc.;
- sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai:
 - miestuose – užregistruota 2712, sumažėjo 3,6 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 834, sumažėjo 1,8 proc.;
- nužudymai (BK 129–131 str.):
 - miestuose – užregistruota 166, sumažėjo 4,6 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 111, sumažėjo 7,5 proc.;
- sunkūs sveikatos sutrikdymai (BK 135 str.):
 - miestuose – užregistruota 161, sumažėjo 26,1 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 84, sumažėjo 5,6 proc.;
- plėšimai (BK 180 str.):
 - miestuose – užregistruota 3360, sumažėjo 13,2 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 437, sumažėjo 7,2 proc.;
- turto sunaikinimas ar sugadinimas (BK 187 str.):
 - miestuose – užregistruota 3226, padidėjo 3,6 proc.;
 - kaimo vietovėse – užregistruota 1012, padidėjo 15,1 proc.

2007 m. vienkiemiuose užregistruota 370 nusikalstamų veikų, t. y. 3,1 proc. mažiau nei 2006 m. (382). Per lyginamąjį laikotarpį ištirtos 187, arba 50,5 proc., nusikalstamų veikų, padarytų vienkiemiuose, 2006 m. ištirtos 197, arba 51,6 proc., nusikalstamos veikos.

Daugiausiai nusikalstamų veikų, padarytų vienkiemiuose, užregistruota Vilniaus r. (30, + 10,0 k.), Lazdijų r. (24, + 50,0 proc.), Anykščių r. (23, + 43,8 proc.), Kauno r. (23, – 0,0 proc.), Alytaus r. (21, + 50,0 proc.), Ukmergės r. (15, + 2,5 k.), Šilalės r. (14, – 17,6 proc.), Telšių r. (14, – 46,2 proc.), Kelmės r. (10, – 33,3 proc.), Kėdainių r. (10, + 66,7 proc.).

Dažniausiai vienkiemiuose, kaip ir visoje šalyje, padaroma vagysčių. 2007 m. jų užregistruota 234, 2006 m. – 220. Daugiausiai vagysčių vienkiemiuose užregistruota Vilniaus r. (23), Kauno r. (17), Anykščių r. (14), Šilalės r. (12), Lazdijų r. (11), Alytaus r. (10), Ukmergės r. (9), Kupiškio r. (8), Telšių r. (8) ir Radviliškio r. (6).

Sunkių ir labai sunkių nusikaltimų vienkiemiuose užregistruota 27, 2006 m. – 21: Lazdijų r. (6), Ukmergės r. (3), Vilniaus r. (2), Kėdainių r. (2), Kretingos r. (2), Trakų r. (2), Anykščių r., Telšių r., Kelmės r. ir Šilutės r. (po 1).

Nužudymų vienkiemiuose užregistruota 6, 2006 m. – 2: Lazdijų r., Ukmergės r., Vilniaus r., Kėdainių r., Anykščių r., Kelmės r. (po 1).

Sunkių sveikatos sutrikdymų vienkiemiuose užregistruota 2, 2006 m. – 2: Švenčionių r. ir Utenos r. (po 1).

Plėšimų vienkiemiuose užregistruota 13, 2006 m. – 17: Ukmergės r., Kėdainių r., Kretingos r. (po 2), Lazdijų r., Telšių r., Šilutės r., Kalvarijos s., Alytaus r., Radviliškio r. ir Panevėžio r. (po 1).

Turto sunaikinimų ar sugadinimų vienkiemiuose užregistruota 24, 2006 m. – 26: Anykščių r. (7), Prienų r. (3), Ukmergės r. ir Vilkaviškio r. (po 2), Telšių r., Kalvarijos s., Vilniaus r., Kelmės r., Kauno r., Šilalės r. (po 1).

Situacinės prevencijos požiūriu galima daryti išvadas, kad didžiausią problemą sudaro nusikaltimai, padaromi didmiesčių viešosiose vietose. Vagystės, plėšimai ir turto sunaikinimas ar sugadinimas sudaro didžiąją sudėtinę nusikalstamų veikų dalį. Tuo tarpu kaimo vietovėse nusikalstamos veikos dažniausiai įvykdomos gyvenamuosiuose namuose, keliuose ir kiemuose. Pagal nusikaltimų rūšis čia vyrauja vagystės, turto sunaikinimas ar sugadinimas bei plėšimai. Todėl vykdant situacinę prevenciją būtina atkreipti dėmesį į šias vietas ir atitinkamas nusikalstamas veikas.

2.5. Nukentėjusiųjų asmenybės ypatumai ir situacinė prevencija

Vienas svarbiausių nusikaltimo situacijos elementų yra nukentėjęs asmuo – nusikalstamų veikų auka. Aukos elgesys, sugebėjimas įvertinti kriminogeninę situaciją gali būti lemiamas situacinis veiksnys, nuo kurio labai priklauso, ar įvyks nusikaltimas. Nusikaltimų aukos sugebėjimas tinkamai reaguoti į kriminogeninę situaciją glaudžiai susietas su kitais asmenybės bruožais, aukos socialiniais, demografiniais ir kitais ypatumais. Dėl to tobulinant situacinę nusikaltimų prevenciją svarbu turėti patikimą viktimologinę informaciją apie nukentėjusius asmenis.

2007 m. nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 44 590 žmonių, t. y. 10,3 proc. mažiau nei 2006 m. (49 737). Pagal amžiaus grupes daugiausiai nukentėjo 20–24 metų žmonės, 2006 m. – 25–29 metų žmonės. Didėjant nukentėjusiųjų amžiui, jų skaičius pamažu mažėja.

Lyginant su 2006 m., nukentėjusiųjų skaičius sumažėjo visose amžiaus grupėse, išskyrus grupę nuo 1 iki 4 metų amžiaus, kurioje nukentėjusiųjų skaičius išliko vienodas (163). Bendras nukentėjusiųjų mastas (skaičius 100 tūkst. gyventojų) 2007 m. sudarė 1317 žmonių, 2006 m. – 1461. Nukentėjusiųjų mastas miestuose sudarė 1442, kaimo vietovėse – 1060.

Šių duomenų reikšmė ta, kad jie leidžia patikslinti gyventojų grupes, kurioms turi būti skirta daugiau dėmesio užtikrinant jų saugumą nuo kriminogeninių situacijų ir (atsidūrus tokioje situacijoje) sugebėjimą teisingai joms susidarius elgtis.

3. SITUACINĖS NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS TAIKYMO PRAKTIKOS ANALIZĖ

3.1. Situacinės prevencijos Lietuvoje būklė. Jos santykis su bendrąja prevencija

Lietuva gali didžiuotis išpūdingu prevencinio darbo mastu. Vien nacionaliniu mastu nuo 1990 m. priimta ir įgyvendinama kelios dešimtys kompleksinių prevencijos programų. Tos programos apima daugiau kaip du tūkstančius prevencijos priemonių. Vykdoma gana intensyvi nusikaltimų prevencija tiek visos šalies, tiek atskirų rajonų, gyvenamųjų vietų, atskirų bendruomenių ir organizacijų mastu. Pavyzdžiui, šalies policijos įstaigos kartu su vietos savivalda ir bendruomenėmis 2007 m. parengė 359 prevencines programas, iš kurių 319, gavusios finansavimą, įgyvendino ir dalyvavo 383 kitų visuomeninių organizacijų įgyvendinamose prevencinėse programose ir projektuose. Netgi specialistui nelengva susiorientuoti visame šių programų ir priemonių gausume.

Tam tikra dalis visų šių priemonių daugiau ar mažiau tiesiogiai nukreipta į nusikaltimų situaciją. Pirmiausia – tai programos ir priemonės, skirtos vadinamųjų situacinių nusikaltimų prevencijai. Tačiau ir kitose, „nesituacinėse“ nusikaltimų prevencijos programose, randame priemonių, kurios vienaip ar kitaip susijusios su poveikiu potencialioms nusikaltimų situacijoms.

Žemiau pateikiame išsamesnius duomenis, kurie atskleidžia situacinio pobūdžio programas ir prevencijos priemones. Jokių būdu nepretenduojama pateikti išsamų ir užbaigtą nusikaltimų prevencijos (taip pat ir situacinės) mūsų šalyje vaizdą. Tuo tikslu reikėtų atlikti atskirą studiją. Šiuo darbu siekiama kiek įmanoma sukonkretinti mūsų šalyje vykdomo prevencinio darbo vaizdą, išryškinant tą jo dalį, kuri labiausiai nukreipta į nusikaltimo situaciją. Reiktų išskirti du šios prevencijos lygius: nacionalinį ir lokalinį.

3.2. Nacionalinės programos, skirtos situacinių nusikaltimų prevencijai

Kol kas nėra bendros nacionalinės programos, kuri sistemiškai apibrėžtų bendrą situacinės prevencijos strategiją, tikslus, jos subjektus, taip pat jų savitarpio santykius ir bendradarbiavimą. Tačiau nacionaliniu mastu vykdomi kai kurie projektai skirti atskirų situacinių nusikaltimų prevencijai.

Pagal Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programą Policijos departamentas prie VRM visoje šalyje plėtoja prevencinį projektą „Saugūs ir sveiki mokykloje“, kurio iniciatoriai buvo Panevėžio m. VPK. Nuo 2006 m. šis prevencinis projektas įgyvendinamas visose apskrityse. Juo siekiama plėtoti vaikų ir jaunimo socialinio ugdymo švietimo įstaigose kryptis ir formas, kuo daugiau vaikų įtraukti į prevencijos renginius, šviesti ir konsultuoti moksleivius praktiniais sveikatos stiprinimo klausimais ir plėtoti bei gerinti tarpžinybinį bendradarbiavimą nepilnamečių teisės pažeidimų, smurto, narkomanijos prevencijos srityse. Policijos departamentui paskelbus konkursą, teritorinės policijos įstaigos atsiunčia savo prevencinius projektus vertinimo komisijai, kuri pagal tam tikrus vertinimo kriterijus atranka geriausius prevencinius projektus ir skiria finansavimą. 2008 m. teritorinės policijos įstaigos atsiuntė 63 prevencinius projektus.

Policijos departamentas organizuoja konkursą „Smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams“ projektams atrinkti. Šio konkurso tikslas – propaguoti ir skatinti projektus, kurie padėtų mažinti smurtą prieš vaikus, vaikų smurtą prieš kitus vaikus, vaikų smurtą prieš suaugusiuosius mokykloje, namuose ir kitoje vaikų buvimo aplinkoje, rengimą. Be to, siekiama gerinti policijos ir socialinių darbuotojų bendradarbiavimą, kad būtų operatyviau nustatomi socialinės rizikos vaikai ir kompleksinėmis, koordinuotomis įvairių tarnybų pastangomis būtų

mažinama šių vaikų socialinė atskirtis ir galimi neigiami padariniai visuomenei. Konkurse, be policijos įstaigų, dalyvauja asociacijos ir viešosios įstaigos.

2007 m. Policijos departamentas įvertino 25 projektus iš teritorinių policijos įstaigų ir 15 projektų finansavo.

Pagal Nacionalinę gyventojų senėjimo pasekmių strategijos įgyvendinimo 2005–2013 metų priemonių programą Policijos departamente parengtas projektas „Saugus vienkiemis“. Savivaldybės, policijos įstaigos ir kiti socialiniai partneriai nuo 2004 m. centralizuotai visoje šalyje rengia ir vykdo projektą „Saugus vienkiemis“, kurio esmė – užtikrinti, kad vienkiemiuose ir kitose nuošalesnėse gyvenamosiose vietovėse gyvenantys mažiausią saugumo galimybę turintys asmenys, atsitikus nelaimėi, galėtų operatyviai išsikviesti pagalbą. „Vieno mygtuko“ pagalbos įrenginiai centralizuotai įrengti maždaug 600 gyvenamųjų vietovių. Iki šiol ten gyvenantiems asmenims neteko nusivilti apsauga nuo netikėtų užpuolimų ar kitokių grėsmių. Projektuose buvo numatyta sąlyga, kad įrenginių techninę priežiūrą vienus metus finansuotų Policijos departamentas, o dar mažiausiai dvejus metus – savivaldybės. Lietuvos savivaldybių asociacijos vadovai ne kartą pažymėjo, kad tokį bendradarbiavimą svarbu dar labiau plėsti. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Vilmorus“ apklausos, atliktos 2007 m. spalio 4–7 d., duomenimis, nusikalstamumas kaimuose ir vienkiemiuose yra viena iš labiausiai visuomenės nesaugumo jausmą didinančių nusikaltimų rūšių, todėl 2008 m. šis projektas ir toliau tęsiamas visoje šalyje.

Paminėtina ir tai, kad nuo 2007 m. Policijos departamentas organizuoja atrankinį ir tikslinį psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos projektų konkursą. Jis organizuojamas vadovaujantis Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programa⁴. Konkurso tikslas – įvairiomis formomis, metodais ir būdais suaktyvinti atrankinės ir tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos organizavimą ir įgyvendinimą, siekiant sumažinti rizikos veiksnius, ir sustiprinti apsauginius veiksnius, taip pat sumažinti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimą tarp vaikų ir (ar) jaunimo, kurie dėl aplinkos ar individualių rizikos veiksnių linkę vartoti psichoaktyvias medžiagas, bei socialinės rizikos vaikų. Turint omeny, kad narkotinių medžiagų platinimas ir vartojimas daugiausiai vyksta viešojo gyvenimo sferoje ir yra susijęs su konkrečiomis situacijomis, šią programą irgi galima būtų priskirti prie situacinių.

Be projektų, specialiai skirtų situacinių nusikaltimų prevencijai, yra ir kitokio pobūdžio projektų, kurie, kad ir nėra visiškai situaciniai, bet juose tarp kitų numatomos ir situacinės prevencijos priemonės (budėjimai, patruliavimai, apšvietimas, matomumo pagerinimas, pagalbos kvietimo palengvinimas). Paminėsime kai kuriuos iš jų.

Kiekvienais metais šalyje skelbiama kompleksinė priemonė „Aguona“ ir kitos narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos suaktyvinimo policinės priemonės. Priemonių metu siekiama nustatyti situacinius „karštuosius taškus“ – vietas, kur neteisėtai auginami aguonų ir kanapių pasėliai, asmenis, užsiimančius šia veikla, asmenis, neteisėtai disponuojančius narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, vartojančius ar laikančius šias medžiagas. Toks „karštų taškų“ išaiškinimas ir poveikis jiems yra viena iš svarbiausių situacinės prevencijos priemonių⁵.

Kiekvienais metais šalyje organizuojama prevencinė priemonė „Vasara“ skirta stiprinti nepilnamečių teisės pažeidimų prevenciją. Užtikrinant užimtumą, šios programos priemonėmis siekiama atitraukti nepilnamečius nuo vietų, situacijų ar užsiėmimų formų, kurios gali padidinti nusikaltimo riziką. Toks vaikų atitraukimas nuo vietų, kur jie gali padaryti nusikaltimą, priskiriamas situacinei prevencijai. 2007 m. vasarą policijos pastangomis buvo užimta daugiau nei

⁴ Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. balandžio 8 d. nutarimu Nr. IX-2110 (Žin., 2004, Nr. 58-2041).

⁵ Eck J., Clark R., Guerette R., Risky Facilities: Crime Concentration in Homogenous Sets of Establishments and Facilities// G.Farrell, K. Bowers, Sh. Johnson & M7Townesley. Imagination for Crime prevention, Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 225–265.

7000 vaikų, organizuotos 36 stovyklos. Pareigūnai savarankiškai parengė 79 projektus, skirtus vaikų vasaros užimtumo organizavimui, nepilnamečių teisės pažeidimų prevencijai. Nuo 2002 m. Policijos departamentas kartu su Lietuvos šaulių sąjunga vasarą organizuoja stovyklą jauniems policijos rėmėjams, jauniems patruliams, jauniems šauliams, rizikos grupės vaikams.

Atsižvelgdamos į kriminogeninės situacijos būklę, teritorinės policijos įstaigos patuliuoja savo prižiūrimos teritorijos viešosiose vietose, ypač pasižyminčiose didesniu nusikalstamumo mastu. Tokia „karštųjų taškų“ priežiūra, stebėseną gerokai sustiprina situacinę prevenciją, yra jos dalis⁶.

3.3. Lokalinės programos, skirtos situacinei prevencijai

Kaip minėta, mūsų šalyje rengiama ir vykdoma nemažai lokalinės prevencijos programų, nors vykdamas šiuos projektus (programas) taikomos ne tik situacinės, bet ir įvairios kitos prevencijos priemonės. Visų šių programų realizavimas pagerina atitinkamų vietovių kriminogeninę situaciją, sukuria kliūtis nusikaltimams padaryti tam tikrose situacijose. Čia itin svarbūs savivaldybių, policijos įstaigų organizuojami konkursai prevencijos projektams rengti.

Išskirsime prevencinius projektus, kurie glaudžiausiai susiję su situacine prevencija⁷.

1. Saugios kaimynystės iniciatyvai organizuoti ir palaikyti. Saugios kaimynystės priemonėmis siekiama sustiprinti potencialios nusikaltimo vietos (gyvenamųjų namų) priežiūrą ir stebėseną, taip pat apsunkinti potencialaus nusikaltimo (dažniausiai vagysčių) padarymą. Tai situacinė prevencijos priemonė.

Policijos departamento prie VRM Viešosios policijos valdyba ir Viešosios policijos apsaugos tarnyba išleido atmintinę gyventojams „Kaip apsaugoti save ir savo turtą“ (2007 m.). Ši atmintinė įdėta į Policijos departamento prie VRM interneto svetainę (www.policija.lt). Atmintinėje gyventojai gali rasti ir situacinio pobūdžio patarimų.

2. Informavimas apie pavojingas situacijas (kriminogeniniu požiūriu). Viešosios policijos apsaugos tarnyba, siekdama informuoti visuomenę apie tarnybos tiekiamas paslaugas ir rūpinasi pėsčiųjų saugumu, pagamino bukletų, informacinių lipdukų ir kitų suvenyrų, atkreipiančių piliečių dėmesį į kriminogeniniu požiūriu pavojingas situacijas, įspėja dėl jose kylančių pavojų, aiškina, kaip reikia elgtis. Toks potencialių nusikaltimo aukų parengimas susitikimui su nusikaltimo situacija priskiriamas situacinei prevencijai.

Vykdamas gyventojų savisaugos švietimą, daug dėmesio buvo skiriama gyventojų paruošimui įvairaus pobūdžio kriminogeninėms situacijoms, siekiant padėti jiems įsisavinti tinkamo elgesio įgūdžius. Buvo rengiami ir per vietines televizijas transliuojami, taip pat susitikimuose su gyventojais demonstruojami filmukai (klipai), pavyzdžiui, „Saugus vienkiemis“ (2007 m., Kelmės r. PK). Seniūnijose iškabinti informaciniai stendai, kuriuose pateikiama patarimų gyventojams, kaip apsaugoti save ir savo turtą, nurodomi pagalbos telefonai (2007 m., Kėdainių r. PK, Šiaulių m. VPK). Vietinėse žiniasklaidos priemonėse skelbiami straipsniai apie apsisaugojimo nuo nusikalstamų veikų būdus ir priemones, kitą gyventojams aktualią informaciją (2007 m., Šalčininkų, Rokiškio, Anykščių r. PK, Kazlų Rūdos PK), organizuojamos atvirų durų dienos policijos komisariatuose, platinami įvairūs lankstinukai, pavyzdžiui, „Būk saugus“ (2007 m., Kelmės r. PK), „Gyvenk be smurto“ (2007 m., Raseinių r. PK), „Policija pataria“ (2007 m., Kelmės, Pasvalio r. PK), skaitomos paskaitos apie saugų eismą, dalijami atšvaitai (2007 m., Šiaulių m. VPK, Kauno r. PK), šviesą atspindinčios liemenės ir įrengiami informaciniai stendai

⁶ L. Sherman. Policing for crime prevention. // Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising". Report to the United States Congress. University of Maryland, 1998, p. 8–39.

⁷ Visos paminėtos prevencijos priemonės buvo vykdomos 2007 m. Informaciją apie jas mūsų prašymu pateikė Policijos departamento prie VRM Viešosios policijos valdybos Prevencinės veiklos skyrius. Šio skyriaus turimos informacijos šaltinis apie minėtas priemones yra atitinkamų policijos komisariatų prevencinės veiklos ataskaitos, pateiktos šiam skyriui, kuruojančiam teritorinių policijos padalinių prevencinę veiklą.

keliuose (2007 m., Vilkaviškio r. PK), vaikams dalijamos prevencinės knygelės „Saugokis pats – atskubėsiu ir aš“ (2007 m., Tauragės r. PK), organizuojami seminarai smurto prevencijos bendruomenėje tema (2007 m., Radviliškio r. PK, Elektrėnų PK), propaguojamos saugios kaimynystės idėjos, tuo tikslu gaminami stendai, plakatai, lankstinukai ir lipdukai (2007 m., Vilniaus, Klaipėdos m. VPK, Pakruojo, Trakų, Šiaulių r. PK), rengiami ir transliuojami vaizdiniai siužetai vietinėje televizijoje, pavyzdžiui, „Saugi kaimynystė“ (2007 m., Kelmės r. PK), smurto prevencijos tema (2007 m., Kėdainių r. PK) ir kiti informaciniai filmai, mokantys apsisaugoti nuo nusikalstamų veikų (2007 m., Vilniaus, Šiaulių, Kauno m. VPK, Kupiškio, Biržų r. PK), prisidedama prie vaizdo kamerų viešosiose vietose įrengimo (2007 m., Rietavo PK, Zarasų, Plungės r. PK), tobulinama jau veikianti vaizdo stebėjimo sistema (2007 m., Rokiškio r. PK), sukurta Zarasų r. PK interneto svetainė, taip pat gaminami kalendoriai, suvenyrai su policijos komisariatų logotipais ir aktualia gyventojams informacija (2007 m., Telšių, Varėnos r. PK, Palangos m. PK).

Visos minėtos priemonės vienaip ar kitaip nukreiptos į potencialaus nusikaltimo situaciją. Agitacinės priemonės parodo, jog jos padeda piliečiams geriau atpažinti kriminogeniškai pavojingą situaciją, taip pat sudaro prielaidas tinkamai reaguoti, priimti apgalvotą sprendimą ir nenukentėti. Taigi švietimo priemonės, kurios orientuotos į gyventojų pasirengimą susitikimui su kriminogeneine situacija, suteikia žinių, kaip tinkamai elgtis, susidarius tokiai situacijai.

3. Viktimologinis vaikų parengimas. Tai lokaliniai projektai, numatantys situacines vaikų apsaugos nuo nusikaltimo priemones. Nemaža dalis programų ir akcijų moko vaikus, kaip saugotis nuo nusikaltimų tam tikrose kriminologinių požiūriu pavojingose situacijose (grįžimas vakare, perėjimas per gatvę, įtartino asmens bandymas užmegzti ryšį ir pan.).

Vilniaus m. VPK tęstiniam prevenciniam projektui „Inspektorius Liūtas pataria“ įgyvendinti 5200 Vilniaus miesto pirmokų buvo išdalinti Inspektorius Liūto žinių prevenciniai segtuvai su saugumo informacija, kuria siekiama supažindinti pirmų klasių moksleivius su „Inspektorius Liūto“ patarimais: saugaus elgesio namuose, kieme, saugios kelionės į mokyklą taisyklėmis. Informacija apie moksleivio saugumą pateikiama per nuotaikingas iliustracijas vaikams priimtiniomis veiklos formomis. Segtuvas yra tik dalis projekto, kuriame vaikai projekto vykdymo metu (2007–2008 m. m.) sukauptą visą būtiną informaciją saugumo klausimais galės taikyti praktiškai.

Atskirai reikia aptarti „nesituacines“ prevencijos priemones, kurios tradiciškai nepriskiriamos situacinei prevencijai. Tai – teisinio reglamentavimo tobulinimas, priemonės prevencijos organizacijai tobulinti, prevencijos dalyvių kvalifikacijos kėlimas, mokslinių tyrimų atlikimas ir pan. Visos paminėtos priemonės tiesiogiai ar netiesiogiai nukreiptos į nusikaltimų situacijos korekciją.

Pirmiausia tai pasakytina apie naujų norminių aktų prevencijai pagerinti parengimą. Nemaža dalis prevencijos projektų numato patobulinti esamus ar priimti naujus norminius aktus. Nors pačiuose aktuose, jų išaiškinimuose nekalbama tiesiogiai apie situacinę prevenciją, tačiau dauguma tų norminių aktų siekia būtent sureguliuoti asmens elgesį kriminogeninėje situacijoje, užtikrinti to asmens geresnę apsaugą jose, apriboti potencialiems nusikaltėliams galimybę lankytis tam tikrose vietose (kitais tariant, atsirasti kriminogeninėje situacijoje) ir pan.

Dar viena itin svarbi prevencijos priemonė – tai organizacinių priemonių įtraukimas į prevencijos projektus. Jos skirtos įstaigų, kontroliuojančių nusikalstamumą, veiklai organizuoti, pareigūnams mokyti ir kt. Ir šios priemonės, nors tiesiogiai ir nesuvokiamos kaip situacinės, bet taip pat tiesiogiai ar netiesiogiai nukreiptos į kriminogeninę situaciją. Geriau organizuoti ir mokyti prevencijos dalyviai, geriau organizuota policijos veikla – visa tai galiausiai daro poveikį būtent nusikaltimo situacijai – potencialiam nusikaltėliui apsunkinamas nusikaltimo padarymas joje. Priemonės, kurios užtikrina tokį efektą, priskiriamos situacinei prevencijai.

Kalbant apie prevenciją (ypač situacinę), negalima nepaminėti vis didėjančio privataus sektoriaus, ypač vaidinamųjų apsaugos firmų vaidmens. Čia teikiamos paslaugos įstaigoms,

organizacijoms ir labiausiai pasiturintiems gyventojams, kurie gali nusipirkti jų paslaugas ir patenkinti savo saugumo poreikius. Privataus sektoriaus prevencinė veikla turėtų būti atskirai nagrinėjama, nes jau turime visapusišką šios problemos studiją, kurioje išnagrinėta esama situacija ir pateikti svarbūs ir konstruktyvus pasiūlymai⁸.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad:

1. Lietuvoje vyksta išpūdinga (pagal mastą) prevencinė veikla, turint omeny nedidelį šalies gyventojų skaičių. Pagal prevencijos priemonių skaičių vienam gyventojui Lietuva tikriausiai pirmauja tarp daugelio šalių.

2. Situacinė prevencija – veiksmai, nukreipti į potencialaus nusikaltimo situaciją ir siekiantys apsunkinti nusikaltimo padarymą, sustiprinti atsakomybę, pagerinti situacijos kontrolę, padaryti situaciją mažiau prieinamą potencialiam nusikaltėliui, suteikti potencialiam nukentėjusiajam reikalingų žinių, įgūdžių tai situacijai išvengti. Situacinė prevencija – tai daugumos prevencinių priemonių (tiek tradiciškai vaidinamų situacinių, tiek „nesituacinių“) sudedamoji dalis.

Taigi mūsų šalyje vykdoma daugybė įvairiausių priemonių (tiek vadinamų situacinėmis, tiek nepriskiriamų joms), kurios tiesiogiai ar netiesiogiai siekia padaryti prevencinį poveikį kriminogeninei situacijai.

Tačiau kokie bendri visos šios milžiniškos prevencinės veiklos rezultatai? Kiek stiprus jos poveikis nusikalstamumui?

Iš tiesų turėdami omeny išpūdingą (pagal mastą) prevencinę veiklą mūsų šalyje, galėtume tikėtis visos šios veiklos nuolatinio ir aiškiai matomo poveikio nusikalstamumo situacijai. Pastaruosius du dešimtmečius buvo nuolat priimamos ir įgyvendinamos vis naujos prevencijos programos, vykdant jas kasmet buvo realizuojami šimtai prevencijos priemonių. Atlikus šį didžiulį darbą, galima tikėtis, kad nusikalstamumo mastas taip pat išpūdingai ir nuosekliai mažės. Greitai didėjant įgyvendintų prevencijos priemonių skaičiui, taip pat greitai turėtų mažėti ir nusikalstamumas.

Iš tikrųjų visas šis darbas neduoda nei aiškaus, nei bent apčiuopiamo rezultato. Nematyti, kad nusikalstamumo mastas mūsų šalyje nuolat mažėtų. Tikra nusikalstamumo dinamika ir toliau lieka visiškai nepriklausoma nuo plataus mūsų šalyje atliekamo prevencinio darbo. Nusikalstamumo lygis kyla, mažėja, stabilizuojasi ir vėl kyla nepriklausomai nuo šių ar ankstesnių metų prevencinės veiklos⁹.

Kodėl prevencinė veikla neduoda apčiuopiamo rezultato? Tikrai negalime teigti, kad taip yra dėl to, kad nusikaltimų prevencijai skiriama nepakankamai dėmesio, kad šios veiklos apimtis yra nepakankama, kad turime per mažai prevencijos programų ar įgyvendinama per mažai prevencijos priemonių. Kaip matėme, prevencinės veiklos mastas mūsų šalyje yra tikrai išpūdingas.

Prevencinės veiklos neveiksmingumo priežasčių turime ieškoti ne šios veiklos nepakankamame kiekyje, bet jos nepakankamoje kokybėje. Prevencinės veiklos vykdymas mūsų šalyje susiduria su problemomis, kurios daro ją ne tokią veiksmingą. Tai problemos, dėl kurių didžiulė prevencijos mašina, nepaisant didelių pastangų, stringa vietoje.

Aptarsime šias problemas.

⁸ Kalesnykas R. Privatizacijos procesai teisėtvarkoje: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: [LTU], 2002, p. 169, taip pat: Kalesnykas R. The Place and Role of Private Security in Policing: A State in Transition//Science, Security, Police. – Belgrade: Police Academy of Belgrade, 2003. Vol. IX. No. 2. P. 21–37; Kalesnykas R. The importance of private interest for implementing person and property security// 7th International Scientific Conference „Property, encumbrances on property: problems, solutions and opportunities“, 2nd June 2006. – Riga: School of Business Administration Turiba, 2006. P. 115–126; Kalesnykas R. Policijos funkcijos įgyvendinimo efektyvumas: viešųjų ir privačių interesų derinimo problema // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. 2002. T. 24 (16), p. 43–56.

⁹ Justickis V. Kriminologija. II dalis, Vilnius, 2004, p. 176–208.

3.4. Plėtrą stabdančios problemos

Situacinė prevencija, kaip ir bet kokia kita veikla, Lietuvoje susiduria su aibe įvairiausių problemų. Kaip ir kitur trūksta lėšų, gerai parengtų, kvalifikuotų darbuotojų, geros organizacijų vadybos (administravimo), tinkamo aukštesnių institucijų dėmesio, visuomenės palaikymo ir supratimo, taip pat techninio aprūpinimo ir kt. Visos šios problemos gerai žinomos, plačiai aptariamoms.

Šių problemų ypatybė tokia, kad jos susietos ne tiek su pačia prevencija, kiek su bendresnėmis mūsų visuomenės problemomis: jos ekonominio išsivystymo lygiu, jos specialistų rengimo problemomis, su kitais dabartinių galimybių apribojimais. Daugelis paminėtų problemų bus sprendžiama pamažu, vystantis šalies ekonomikai, plečiantis mūsų prevencinės veiklos finansavimo galimybėms. Šioms problemoms šioje studijoje skirsime mažiau dėmesio.

Studijoje akcentuojamos problemos, kurios daugiausia susietos ne su dabartine visuomenės būkle ir istoriškai susiklosčiusiomis galimybėmis, bet su įsisenėjusiais, dabartinį mokslo ir praktikos lygį neatitinkančiais požiūriais ir tradicijomis nusikaltimų prevencijos srityje. Skirtingai nuo aukščiau paminėtų, šios problemos mažai susietos su mūsų dabartinėmis finansavimo ir kitomis galimybėmis. Tačiau gerokai daugiau negu pastarosios trukdo užtikrinti situacinės nusikaltimų prevencijos veiksmingumą, t. y. išnaudoti finansines (kad ir ribotas), kitas turimas galimybes.

Šiame darbe išsamiau nagrinėjamos dvi itin svarbios problemos.

Pirma problema susieta su netinkama prevencinės veiklos mūsų visuomenėje struktūra, jos eklektišku, stichiniu pobūdžiu. Lietuvoje turime daug įvairių prevencijos priemonių, kurios įtraukiamos į prevencijos programas, tačiau neturime *struktūrinio centro*, kuris daugeliu atvejų turėtų būti situacinės prevencijos priemonės.

Antra, tai realios prevencinės veiklos *veiksmingumo kontrolės* stoka. Mūsų šalyje vykdomas didžiulis pagal apimtį, pagal piniginių resursų panaudojimą, dalyvaujančių institucijų skaičių, darbo sąnaudas prevencinis darbas. Taigi įgyvendiname nemažai programų, tūkstančius prevencijos priemonių. Tačiau stokojama patikimo, dabartinį prevencijos mokslą atitinkančio, visos šios veiklos veiksmingumo kontrolės mechanizmo. Todėl neturime duomenų, kurie leistų daryti išvadą dėl prevencinės veiklos poveikio. Suprantama ir tai, kad negalime atskirti veiksmingos prevencinės veiklos nuo neveiksmingos, veiksmingų prevencijos priemonių nuo neveiksmingų. Be to, tai apsunkina sukcentruoti pastangas ir resursus tik tokioms veikloms (sritims), kurios padeda pasiekti prevencinį efektą. Maža to, dabartiniai prevencijos veiksmingumo tyrimai (jie bus apžvelgti vėliau) leidžia daryti aiškia išvadą, kad didžiausia šio darbo dalis nedaro jokio prevencinio poveikio. Ši problema sukelia vidinį, prevencijai būdingą prieštaravimą tarp didžiulio vykdomo šalyje prevencinio darbo ir jo neveiksmingumo.

Paminėtos finansavimo, kadru rengimo ir kitos problemos galės būti sprendžiamos ateityje, pamažu gerėjant šalies ekonomiam, švietimo ir kt. lygiui. Tuo tarpu dvi problemos, kurioms skirsime daugiausiai dėmesio, turi būti sprendžiamos jau dabar, pirmiausia dėl to, kad *gali būti* išspręstos jau dabar, antra vertus, dėl to, kad stabdo nusikaltimų prevencijos mūsų šalyje tolesnį vystymąsi, sukelia vis didėjančią jos atsilikimą.

Pažymėsime, kad visos šioje studijoje toliau teikiamos ir pagrindžiamos rekomendacijos vienaip ar kitaip nukreiptos į būtent į šių pagrindinių problemų sprendimą.

Išsamiau aptarsime minėtas problemas.

1. Prevencinės veiklos bendra struktūra ir situacinė prevencija

Deja, situacinė prevencija neužima bendroje nusikaltimų prevencijos struktūroje jai priklausančios vietos. O tai turi aibę neigiamų pasekmių visai mūsų nusikaltimų prevencijos sistemai, t. y. padaro ją eklektišką, suteikia dezorganizuojamąjį pobūdį, sukelia „priemonių

maišo“ fenomeną, kai prevencijos programos yra rinkinys pačių įvairiausių, tarpusavyje nesusietų, neretai atsitiktinių priemonių, kai programų autoriai neturi aiškaus kriterijaus, ką reikia ir ko nereikia įtraukti į programą. Be to, nėra supratimo, kokią vietą turi užimti kiekviena konkreti priemonė užkardant nusikaltimą. Todėl sudarant prevencijos programas vyrauja eklektiškas „ką čia dar numačius“ principas.

Nusikaltimas įvyksta tam tikroje situacijoje. Todėl prevencijos priemonės (auklėjimo, švietimo, teisinio poveikio, technologinės ir pan.) veikia tik tada ir tik tiek, kiek jos galiausiai paveikia kriminogeninę situaciją ir asmens elgesį joje. Tai ypač svarbu analizuojant situacinius nusikaltimus, kurie itin glaudžiai susieti su specifinėmis kriminogeninėmis situacijomis. Nė viena prevencijos priemonė neveikia nusikalstamumo „apskritai“. Prevencinė priemonė turi veikti tam tikroje situacijoje, sumažinti joje nusikaltimo padarymo tikimybę. Iš to darytina išvada, kad visų į prevencijos programą atrenkamų priemonių pobūdis turi būti glaudžiai susietas su konkretaus nusikaltimo konkrečiomis aplinkybėmis (nusikaltimo situacija) ir poveikiu joms.

Iš čia išplaukia „centrinė“, organizacinė, vienijanti situacinės prevencijos funkcija, vykdant bet kokią prevenciją. Tai ypač svarbu vykdant „situacinių“ nusikaltimų prevenciją, tai yra tokių, kurie ypač glaudžiai susiję su konkrečiomis situacijomis, kai tos situacijos yra pasiekiamos ir paveikiamos prevencijos priemonėmis.

Pirma aptariama mūsų prevencijos problema susieta su tuo, kad nusikaltimų prevencijoje situacinė prevencija neužima jai priklausančios centrinės, organizuojančios vietos. Maža to, neužima net tais atvejais, kai nusikaltimų prevencija yra aiškiai, netgi išskirtinai situacinio pobūdžio.

Panagrinėsime keletą svarbiausių, su konkrečia situacija susietų nusikaltimo prevencijos krypčių ir pamatinės prevencijos programų.

A. Narkotikų kontrolė ir narkomanijos prevencija

Tiek narkotinių medžiagų gamyba, tiek jų realizacija ir vartojimas glaudžiai susiję su tam tikromis vietomis, laiku ir asmenimis¹⁰. Todėl prevencijos narkotikų platinimo ir vartojimo programa turi remtis situacine prevencija. Jos branduolį turi sudaryti šių vietų, laiko tarpsnių ir asmenų išaiškinimas. Tolesnis situacinių priemonių rengimas vienaip ar kitaip akcentuoja nelegalios veikos, susijusios su narkotikais, suvaržymą, apribojimą konkrečiose vietose. Šių situacinių priemonių realizavimas turi būti nukreiptas ir į mokymo, švietimo priemones, mokslinius tyrimus, teisinės bazės rengimą ir pan. Prevencijos dalyvių mokymas, piliečių švietimas ir moksliniai tyrimai, taip pat teisinis reguliavimas, išaiškinimo technologijų plėtra – visa tai naudinga ir veiksminga tik tada ir tik tiek, kiek prisideda prie užkardymo nelegalios veiklos su narkotikais būtent tose konkrečiose situacijose, kur ši veikla vyksta.

Todėl būtent situacinės prevencijos priemonės turi užimti čia centrinę vietą. Vaizdžiai tariant, jos yra šios prevencijos „galva“, „organizacinis centras“. Netgi nesituacinės prevencijos priemonės nereikšmingos, jeigu jos reikiama kryptimi nekeičia kriminogeninės situacijos.

Tuo tarpu Lietuvoje rengiamos prevencijos programos dažniausiai neturi būtent šios „galvos“, jose randama pačių įvairiausių organizacinių, mokymo, švietimo, teisinių priemonių, tačiau nėra būtent to, į ką jos turėtų būti nukreiptos – priemonių situaciniam „karštųjų taškų“ (tai yra specifinių situacijų, kurioms esant dažniausiai daromas nusikaltimas) išaiškinimui ir šių situacijų specifikos atitinkančių prevencinio poveikio priemonių.

Geras pavyzdys – Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programos¹¹.

¹⁰ Handbook on Drug Abuse Prevention: A Comprehensive Strategy to Prevent the Abuse of Alcohol and Other Drugs. Ed. Robert H. Coombs, Douglas Ziedonis Michigan: Allyn & Bacon, 2007.

¹¹ Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programa (1999–2003 metų; 2004–2008 metų): http://www.nplc.lt/pr13/ppdb_paijeska/programos.aspx.

Nacionalinių prevencijos programų tikslas – nukreipti prevencinę veiklą šalies mastu ir sudaryti jai reikiamas organizacines, teisines, finansines ir kitokias prielaidas. Formuluoiant prevencijos priemones, nacionalinė programa gali susidurti su dviem skirtingais atvejais.

Pirma, kriminogeninės situacijos, kuriose padaromas nusikaltimas, yra identiškos įvairiose šalies vietose. Visur, įvairiausiuose regionuose ir vietovėse, šis nusikaltimas įvyksta panašiomis aplinkybėmis, veikiant tiems patiems veiksniams. Tai reiškia, kad jo prevencija gali būti užtikrinta tomis pačiomis konkrečiomis prevencijos priemonėmis. Šiuo atveju nacionalinė programa turi tiesiog numatyti šių prevencijos priemonių įgyvendinimą šalies mastu.

Antra, kriminogeninės situacijos, kuriose padaromas tas pats nusikaltimas, yra skirtingos įvairiose šalies dalyse. Tai yra toks pat nusikaltimas, padaromas priklausomai nuo vietovės ar regiono, įvairiomis aplinkybėmis, veikiant skirtingiems veiksniams. Tokiu atveju kiekviename tokia regione to paties nusikaltimo prevencija turi būti vykdoma skirtingomis priemonėmis. Šiuo atveju nacionalinė programa turi specialiai numatyti priemones kriminogeninių situacijų lokalinei specifikai išaiškinti, taip pat skirtingoms nuo kitų regionų prevencijos priemonėms parengti.

Visos „nesituacinės“ priemonės (teisinės, švietimo, organizacinės, ekonominės ir pan.) ir vienu, ir kitu atveju turi būti tiesiogiai nukreiptos į šių situacinių priemonių įgyvendinimą, sudaryti prielaidas jų veiksmingumui. Pirmuoju atveju jos nukreiptos į konkrečią, vienodą visose šalies dalyse kriminogeninę situaciją. Antruoju – švietimo, organizacinės ir kitokios priemonės leis tiksliau ir veiksmingiau išaiškinti lokalinių kriminogeninių situacijų specifiką, sėkmingai parinkti ir įgyvendinti atitinkamas priemones.

Ir vienu, ir kitu atveju būtent konkreti kriminogeninė situacija yra pagrindinis „kompasas“, atrenkant ir formuluoiant „nesituacines“ prevencijos priemones, kriterijus, kuris leidžia nuspręsti, kokias prevencijos priemones reikia ir kurių nereikia įtraukti į nacionalinę programą.

Tokio atrankos kriterijaus buvimas ir leis išvengti įsisenėjusios ir visiškai nepateisinamos „ką čia dar numačius“ praktikos, kuri ir paverčia nacionalines programas minėtu „priemonių maišu“.

Problemos, su kuriomis susiduriama formuojant nacionalines narkotikų kontrolės ir prevencijos programas, yra šiuo atžvilgiu pavyzdys. Sudarant ir vykdant nacionalines narkotikų prevencijos programas dalyvauja keliasdešimt institucijų ir organizacijų. Jų bendros veiklos programos perpildytos įvairiausiomis švietimo, mokymo, organizacinėmis, teisinėmis priemonėmis (daugiau nei 100). Tačiau praktiškai: 1. Neberandame priemonių, specialiai numatančių konkrečių, šiam regionui ar visai šaliai būdingų prekybos „trajektorijų“ išaiškinimo, konkrečių realizavimo ir vartojimo vietų ir situacijų nustatymo, apibūdinimo ir specializuotų, į jas nukreiptų priemonių. 2. Numatomos švietimo, mokymo ir panašios priemonės suformuluotos taip, kad neaišku, į kokias konkrečias narkotikų gamybos ir platinimo situacijas jos nukreiptos ir kaip paveiks kiekvieną iš tokių situacijų.

Žinomiausias narkotikų platinimo ir vartojimo prevencijos situacinių priemonių aprašas – tai JAV centro parengtas aprašas, orientuotas į problemišką policijos veiklą. Šiame apraše apibūdinama dešimt svarbiausių narkotikų platinimo ir vartojimo situacinių prevencijos priemonių grupių¹². Mūsų nacionalinėse narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programose (su mažomis išimtimis) nerasime nė vienos iš šiame apraše paminėtų priemonių. Dėl to gausybė švietimo, teisinio reguliavimo, mokymo, organizacinių priemonių neturi aiškaus kryptingumo ir savitarpio ryšio. Jos skiriamos narkotikų prevencijai apskritai, o ne konkrečioms veiksmams konkrečiose situacijose. Kiekviena iš šių priemonių yra įtraukta į programą ne dėl to, kad padaro konkretų poveikį konkrečiam nusikaltimo situacijos elementui, o „bendrais

¹² Responses to the Problem of Drug Dealing in Privately Owned Apartment Complexes // http://www.popcenter.org/problems/drugdealing_apartments/3.

sumetimais“, siekiant įtraukti į programą viską, kas tik turi kažkokį ryšį su šio nusikaltimo prevencija.

Svarbu ir tai, kad programos priemonės tradiciškai formuluojamos „nesituaciškai“, o abstrakčiai ir apibendrintai. Pavyzdžiui, galima spėlioti, kad „karštųjų taškų“ išaiškinimas gali slypėti priemonėje „Išanalizuoti esamų narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos priemonių išteklius“, arba „Organizuoti narkotikų paplitimo tyrimus pagal bendrą narkotinių medžiagų socioepidemiologinių tyrimų metodiką“. Tačiau tokių abstrakčiai suformuluotų priemonių natūrali išdava yra ataskaita, o ne konkrečių „karštųjų“ situacijų išaiškinimas ir specifinių jiems tinkamų priemonių realizavimas.

Taigi pernelyg bendras, abstraktus ar net filosofinis priemonių formulavimas neleidžia įžiūrėti tos priemonės ryšio su konkrečiomis kriminogeninėmis situacijomis. Be to, įsisenėjusi tradicija savo ruožtu trukdo situacinei prevencijai užimti jai priklausančią vietą. Pavyzdžiui, gerai žinoma, kad mokykla yra viena iš svarbių narkotikų platinimo ir vartojimo vietų. Žinoma ir tai, kad narkotikų platinimas jose vyksta tik nedaugelyje, gan siaurų „taškų“ (dažniausiai laiptinėse, tualetuose ir kelyje namo)¹³. Kartu yra nemažai priemonių, skirtų situaciniu požiūriu apsunkinti nelegalią prekybą būtent šiose vietose. Aišku, kad bet kokia prevencijos programa turi numatyti šių „taškų“ išaiškinimą, jų ypatumų pažinimą ir numatyti būtent šiam atvejui tinkamas prevencijos priemones. Vietoje to jaunimo narkomanijos prevencijos programoje randame tik bendro filosofinio pobūdžio priemonę „Organizuoti narkotikų prevencijos veiklos mokyklose monitoringą ir vertinimą“.

Konkrečių nusikaltimo padarymo situacijų išaiškinimo ir visos prevencijos nukreipimo į jas stoka iš esmės sumažina su narkotikais susietos nusikaltimų prevencijos kryptingumą ir veiksmingumą.

B. Smurtiniai nusikaltimai

Su tam tikromis situacijomis glaudžiai susiję ir smurtiniai nusikaltimai. Didžiausia užpuolimų, sumušimų, seksualinio pobūdžio nusikaltimų dalis vyksta susidarius tam tikroms, specifinėms situacijoms, susiklosčius tam tikram specifiniam aplinkybių kompleksui¹⁴.

Atrodytų, kad tai nekelia jokių abejonių, kad šių situacijų išaiškinimas, konkretus apibūdinimas, tinkamų, nuo situacijos specifikos priklausančių priemonių numatymas turi būti ir smurtinių nusikaltimų „organizacinis centras“. Taigi ir šiuo atveju, visų kitų (švietimo, techninio apsiginklavimo, personalo mokymo ir pan.) priemonių rengimas ir taikymas turi būti priklausomas nuo šių situacijų pobūdžio, nuo būdo, kuriuo galima sumažinti jų kriminogeninį pavojingumą. Vėl gi yra nemažai tokio situacinio poveikio priemonių¹⁵.

Tačiau nagrinėdami nacionalines smurto prevencijos programas situacinės prevencijos priemonių praktiškai nerandame, t. y. jų nėra arba jos yra paslėptos už pernelyg abstraktaus, filosofinio priemonės formulavimo.

Labai charakteringa šiuo požiūriu Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programa¹⁶. Joje rasime nemažai įvairiausių mokymo, tyrimo, teisinio reguliavimo ir pan. priemonių, pavyzdžiui, „Parengti ir išleisti pozityvios tėvystės įgūdžių

¹³ Aguire-Molina M., & Gorman D. (1996). Community-based approaches for the prevention of alcohol, tobacco and other drug use. *Annual Review of Public Health*, 17, p. 337–358; Bosworth K. (1996). DIADS (Drug Information Assessment and Decision Support) on World Wide Web <http://www.education.indiana.edu/cas/diads/diads.html> ; Bosworth, K. & Sailes, J. (1993). Content and teaching strategies in 10 selected drug abuse prevention curricula. *Journal of School Health*, 63(6), p. 247–253. EJ471839; Dryfoos J. (1990). *Adolescents at risk: Prevalence and prevention*. New York: Oxford Press.

¹⁴ Public places and events [Crime and violence prevention] // <http://www.aic.gov.au/research/cvp/topics/public.html>.

¹⁵ POP centre // <http://www.popcenter.org/problems/?action=category>.

¹⁶ Žr. pvz., Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programa // http://www.socmin.lt/get_file.php?file=c29jL20vbV9maWxlcy93Zmls.

ZXMvZmlsZTE2MDcuaHRtO05hY2lvdmlmFsaW5lIHNdXJ0byBwcmllcyB2YWlrdXMgcHJvZ3JhbWEuaHRtOzs

ugdymo metodines rekomendacijas“, „Rengti mokymus mokyklų administracijai, socialiniams pedagogams ir psichologams smurto, priekabiavimo, patyčių prevencijos klausimais“, „Rengti mokymus vaiko teisių apsaugos specialistams ir socialiniams darbuotojams, dirbantiems su socialinės rizikos šeimomis, smurto prieš vaikus, prekybos žmonėmis (nepilnamečiais), seksualinės prievartos prieš vaikus prevencijos, pagalbos ir kontrolės klausimais“, „Suteikti policijos pareigūnams psichologinių žinių smurto prieš vaikus šeimoje klausimais, tobulinti jų profesinę kompetenciją, žinias smurto šeimoje klausimais“ ir pan.

Tačiau tarp 27 priemonių nerasime nė vienos, nukreiptos į „karštųjų taškų“ išaiškinimą. Be to, nenustatoma, kokiomis situacinėmis priemonėmis kiekviena iš kriminogeninių „karštųjų“ situacijų, koku būdu prisidės prie to poveikio kiekvienoje tokioje situacijoje (organizacinės, švietimo, mokymo ir pan. priemonės).

Kaip ir narkotinių nusikaltimų atveju, konkrečių nusikaltimų padarymo situacijų išaiškinimo ir visos prevencinės veiklos nukreipimo į jas stoka sumažina smurtinių nusikaltimų prevencijos kryptingumą ir veiksmingumą.

C. Teisės pažeidimai viešosiose vietose

Kriminogeninių „karštųjų taškų“ išaiškinimas ir konkrečių, pažeidimų padarymą apsunkinančių situacinių priemonių taikymas yra ir teisės pažeidimų viešosiose vietose (viešosios tvarkos pažeidimai ir pan.) organizacinis centras. Tačiau, panagrinėję įvairiausių programų priemones, skirtas būtent šių pažeidimų prevencijai, nerandame nė vienos priemonės, kuri būtų nukreipta į smurto situacijų išaiškinimą ir poveikį jiems.

D. Turtinių nusikaltimų prevencija

Ryškesnį progresą situacinės analizės ir situacinės prevencijos link galime rasti nagrinėdami programas ir projektus, skirtus turtinių nusikaltimų prevencijai ir kontrolei¹⁷. Čia yra nemažai situacinių priemonių, skirtų apsunkinti atskirų turtinių nusikaltimų padarymą. Turtinių nusikaltimų prevencijos programose numatomos priemonės skirtos atsižvelgti saugumo reikalavimus rengiant transporto stovėjimo aikšteles, gyvenamuosius namus, jų prieigas ir pan. Be to, dalis programų skiria didelį dėmesį techninėms saugumo priemonėms ir pan.

Tačiau tai tik judėjimo reikiama kryptimi pradžia. Kaip ir kitų nusikaltimų atžvilgiu, taip ir nagrinėjant šias programas, į jas įtrauktas priemonės, dar nerasime priemonių, skirtų „karštiesiems taškams“ – specifinėms kriminogeninėms situacijoms, kuriose padaroma daugiausiai nusikaltimų, išaiškinti, jų vietai, tipinėms aplinkybėms, laikui ir pan. Todėl ir čia formuluojamos bendro pobūdžio priemonės, o ne orientuotos į specifines, tiksliai apibrėžtas nusikaltimų situacijas.

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad situacinė nusikaltimų prevencija dar neužėmė jai priklausančios vietos mūsų prevencijos sistemoje. Todėl rengiamos ir vykdomos prevencijos programos neturi aiškaus organizacinio centro (koku daugeliu atvejų ir turėtų tapti yra situacinės prevencijos priemonės). Kaip pasekmė, nemaža nacionalinių programų dalis įgyja „priemonių maišo“ pobūdį, į jas įtraukiama kuo daugiau įvairiausio pobūdžio priemonių, nesvarstant, kaip jos paveiks konkrečias kriminogenines situacijas.

Net ir didžiausios nacionalinės prevencijos programos neišnaudoja prevencijos mokslui ir pasaulio praktikai žinomų ir sėkmingai taikomų situacinės prevencijos priemonių. Prie to prisideda nepateisinamai bendra, nekonkretaus, pernelyg abstraktaus ir su konkrečiomis kriminogeninėmis situacijomis nesusijusi prevencijos priemonių formulavimo tradicija. Ši tradicija ypač trukdo mūsų prevencijos orientacijai į konkrečią, nuo kriminogeninės situacijos specifikos priklausančią prevencinę veiklą.

¹⁷ Žr. http://www.nplc.lt/pr13/ppdb_paijeska/priemones.aspx.

2. Realios prevencinės veiklos veiksmingumo kontrolės stoka. Lietuvoje netaikomos dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkančios veiksmingumo priemonės

Mūsų šalyje stebimas aiškus prieštaravimas tarp intensyviai deklaruojamų reikalavimų užtikrinti rengiamų prevencijos projektų veiksmingumą ir nesugebėjimo naudoti tam tikslui dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkančių tikslų veiksmingumo įvertinimo metodų. Iš to matyti labai svarbus dabartinės prevencijos mūsų šalyje bruožas: nepaisant didžiulių prevencinio darbo ir finansų sąnaudų, nusikaltimų prevencijai nedaromas reikiamas prevencinis poveikis.

Viena svarbiausių bet kokios nacionalinės nusikaltimų prevencijos sistemos dalis yra veiksmingumo kontrolė. Jos tikslas – užtikrinti veiksmingų priemonių atranką ir taikymą, taip pat atmetimą priemonių, kurios neužtikrina prevencijos tikslų pasiekimo.

Kitame studijos skyriuje aptardami rekomendacijas, skirtas prevencijos veiksmingumo kontrolei gerinti (8 rekomendacija), mes išsamiau apibūdinsime dabartinius prevencijos mokslo reikalavimus šiai kontrolei, jų raidą ir dabartinį lygį.

Pažymėtina, kad vienas iš svarbiausių reikalavimų – tai „gryno“, tikrojo (t. y. nepriklausomo nuo kitų pašalinių veiksnių) prevencijos priemonės poveikio nustatymas. Gerai žinoma, kad nuolatiniai svyravimai, mažiau ar daugiau ryškūs, trumpalaikiai ar ilgesni pokyčiai yra būdingi bet kokiam nusikalstamumui¹⁸. Dėl to stebėdami nusikalstamumo pokyčius, kurie įvyko įgyvendinus prevencijos priemonę, turime atsakyti į labai svarbų klausimą, kas sukėlė stebimus po programos įgyvendinimo nusikalstamumo pokyčius, t. y. ar prevencijos priemonė, ar įvairiausi kiti, su prevencijos programos realizavimu nieko bendro neturintys veiksniai.

Patikimą atsakymą į šį klausimą ir „gryno“ prevencijos poveikio išaiškinimą teikia dabartinė kontrolinių grupių metodika. Ši metodika leidžia „apvalyti“ vertinamos prevencinės priemonės efektą nuo visų kitų poveikių. Šios studijos dalyje, skirtoje aštuntai rekomendacijai, bus plačiau išaiškinti jos ypatumai ir skirtumai lyginant su kitais, dažniausiai intuityviais prevencijos veiksmingumo įvertinimo metodais. Dabar tik pažymėsime, kad svarbiausias šios metodikos ypatumas – tai jos patikimumas. Kitų, kontrolinių grupių metodikos netaikančių veiksmingumo įvertinimo metodikų nepatikimumas yra pripažinta mokslinė tiesa, kuri remiasi plačiais prevencijos veiksmingumo tyrimais¹⁹.

Minėti tyrimai nustatė ir patikimos prevencijos priemonių veiksmingumo kontrolės stokos pasekmes. Nesant tokios kontrolės, remiamos ir įgyvendinamos neveiksmingos prevencijos programos, neracionaliai panaudojamos prevencijai skirtos lėšos. Užuo sutelkus jas į veiksmingas prevencijos priemones, jos eikvojamos ir daugybei neveiksmingų priemonių, sudaroma apgaulinga intensyviai vykstančios nusikaltimų prevencijos iliuzija. Stebint daugybę realizuojamų programų, susidaro įspūdis, kad vyksta intensyvi kova su nusikalstamumu, kad jau „imamasi visų reikalingų priemonių“.

Kažkodėl nematoma, kad didžiulis, intensyviai veikiantis prevencijos mechanizmas „stringa“, kad iš tikrųjų nėra pagrindo manyti, kad šalyje vyksta reali nusikalstamumo prevencija.

Tokia reali prevencija galima tik sistemingai ir tiksliai įvertinant įgyvendinamų prevencijos priemonių veiksmingumą, išaiškinant veiksmingas prevencijos priemones ir atsisakant neveiksmingų.

Labai svarbu ir tai, kad nesant patikimos veiksmingumo kriterijais besiremiančios realios prevencijos veiksmingumo kontrolės, nevyksta bendras prevencinės veiklos šalyje tobulinimas, prevencinė veikla nedaro pažangos mūsų šalyje.

Apibūdinant veiksmingumo kontrolės būklę mūsų šalyje, reikia pažymėti, kad:

¹⁸ Justickis V. Kriminologija. II dalis, Vilnius, 2004, p. 176-208.

¹⁹ Sherman L., Gottfredson D ir kt. Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising. A report to the United States Congress. Prepared for the National Institute of Justice. Department of Criminology and Criminal Justice. University of Maryland, 1998.

1. Jokiu būdu negalima teigti, kad nepakankamai įvertinama jos reikšmė. Atvirkščiai, praktiškai bet kuri programa ar konkurso nuostatai reikalauja, kad prevencijos programa ar priemonė būtų veiksminga.

2. Tačiau šalyje išlieka intuityvūs, visiškai neatitinkantys dabartinio prevencijos mokslo reikalavimų, visiškai netikslūs ir teikiantys apgaulingas išvadas veiksmingumo įvertinimo būdai.

Galima pacituoti daugybę nurodymų, deklaracijų, įsakymų, programų, kurios reikalauja prevencinio darbo veiksmingumo užtikrinimo. Kasmet planuojamas didelis skaičius priemonių prevencijos veiksmingumui padidinti. Pagal „Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų bei susijusių programų duomenų bazės“ duomenis nuo 1993 m. įvairiose programose numatytos 47 priemonės, skirtos prevencijos veiksmingumui padidinti.

Išnagrinėjus šį sąrašą, akivaizdi pagrindinė tendencija – nė viena iš šių priemonių nekelia tikslo patobulinti veiksmingumo įvertinimo metodų, įsisavinti ir įdiegti dabartines veiksmingumo įvertinimo priemones. Vietoje to veiksmingumo gerinimas suprantamas kaip dabar taikomų, nepatikimų metodų taikymo intensyvinimas²⁰.

Patikimos veiksmingumo kontrolės stoka mūsų nusikaltimų prevencijoje turi daug neigiamų pasekmių patiems įvairiausiems jos aspektams ir yra daugelio kitų prevencijos problemų šaltinis.

Kol negalime patikimai išskirti veiksmingų poveikio priemonių ir atmesti neveiksmingų, į prevencijos programas tenka įtraukti visas žinomas priemones. Būtent taip atsiranda anksčiau apibūdintas „prevencijos priemonių maišo“ sindromas, kai prevencijos programos rengiamos vadovaujantis principu „Ką čia mums dar įtraukus“ ir nevykdoma griežta priemonių atranka pagal jų veiksmingumą.

Neturint patikimos veiksmingumo kontrolės sistemos, mūsų prevencijos sistema panaši į šaulį, kuris chaotiškai stengiasi paleisti kuo daugiau šūvių, naiviai tikėdamasis, kad „kas nors suveiks“, kuris nors iš šūvių pataikys į taikinį.

Mūsų prevencijos sistema susidūrė su būtinybe iš esmės keisti savo veiksmingumo orientaciją: nuo principo „Kuo daugiau, tuo geriau“ ji turi pereiti prie priešingo – „Geriau mažiau, bet geriau“, kuris gali būti realizuojamas tik turint patikimą veiksmingumo kontrolės sistemą.

3.5. Situacinės prevencijos tolesnės plėtros strategija. Prevencija ir visuomenės saugumo plėtra

Neturint išplėtos, patikimos ir dabartinio mokslo reikalavimus atitinkančios veiksmingumo kontrolės sistemos, mūsų prevencijos sistema panaši į laivą be kompasu, kuris neturi aiškių orientyrų ir kurio judėjimo kryptis priklauso nuo įvairiausių atsitiktinių veiksnių. Mat bet koks, kad ir geras su nusikalstamumo prevencija susijęs sprendimas turi didinti jos veiksmingumą. Organizacinės, teisinės, švietimo, mokymo, techninio aprūpinimo ir kitos priemonės geros tik tada, kai jos tobulina prevenciją. Tobulinti – tai reiškia didinti jos veiksmingumą.

Todėl, kol neturime patikimos veiksmingumo kontrolės sistemos, negalime tobulinti ir prevencijos darbo. Kol neturime patikimos veiksmingumo kontrolės sistemos, prevencijos plėtros kryptis lems įvairiausi atsitiktiniai ir su prevencijos veiksmingumu nieko bendro neturintys politiniai veiksniai, mados pokyčiai, subjektyvūs atskirų asmenybių skoniai. Todėl patikima, dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkanti veiksmingumo kontrolės sistema turi tapti svarbiausiu kriterijumi įvertinant sprendimus, susijusius su nusikaltimų prevencija, sprendžiant išteklių nusikaltimo prevencijai skyrimą ir paskirstymą, mokymo, techninio apginklavimo ir pan. klausimus.

²⁰ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro interneto svetainė:
http://www.nplc.lt/pr13/ppdb_paiseska/priemones.aspx.

Šios studijos specifikacija, kuri apibrėžia analizės tikslus ir turinį, numato, kad svarbus jos tikslas yra apibrėžti situacinės prevencijos mūsų šalyje strateginę kryptį. Nurodoma, kad „atitinkamos situacinės nusikaltimų prevencijos kryptys ir priemonės sudarytų sąlygas pagrindai ir kryptingai plėtoti šią veiklą, nustatyti prioritetus ir strategiją, įgyvendinimo mechanizmą“.

Be to, nurodoma, kad situacinės prevencijos plėtos strategija turi būti susieta su svarbiausiu prioritetu – visuomenės saugumo užtikrinimu. „Kryptingai plėtojama situacinė nusikaltimų prevencija leistų skirtingą veiklą vykdančioms subjektams kartu atsižvelgti į vieną svarbiausių prioritetų – saugumą, kaip į plėtos galimybę ir sąlygą, savo veiklos tobulinimo ir visuomenės gyvenimo kokybės gerinimo veiksnį. Būtų sudarytos prielaidos saugumo didinimo prasme plėtoti viešojo valdymo, komercijos, socialinio bendradarbiavimo ir kitas veiklos sritis“.

Aukščiau apibūdintos dvi strateginės problemos, kurios dabartiniame mūsų prevencijos etape ypač stabdo jos pažangą. Abi problemos, kad ir būdamos skirtingos, turi tą pačią pasekmę mūsų prevencinei sistemai apskritai ir taip pat situacinei prevencijai – padaro ją neveiksmingą.

Prevencijos sistemos neveiksmingumas yra pagrindinė priežastis, dėl kurios ši sistema nedaro reikiamo poveikio nusikalstamumui. Todėl nusikalstamumo pavojus išlieka, gyventojai netampa saugesni nuo pavojaus tapti nusikaltimų aukomis. Žmogaus veikloje kyla daugybė įvairiausių problemų. Strategijos paskirtis – išskirti svarbiausią iš jų, tai yra tokia, kurios sprendimas skatins spręsti ir visas kitas problemas. Dabartiniame mūsų nacionalinės prevencijos etape patikimos veiksmingumo kontrolės nebuvimas yra būtent tokia strateginė problema. Jos pasekmė yra daugybė kitų problemų.

Iš to darytina išvada, kad ši problema turi būti sprendžiama iš karto ir iš esmės. Patikimos prevencijos patikimumo kontrolės sistemos užtikrinimas – tai ne viena iš daugelio sprendinių užduočių, o pagrindinė užduotis, tai yra ta, nuo kurios sprendimo reikia pradėti, kurią išsprendus galima sėkmingai spręsti visas kitas problemas.

Prevencijos veiksmingumo kontrolės užtikrinimas reiškia nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimą. Nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimas savo ruožtu reiškia visuomenės saugumo nuo nusikaltimų užtikrinimą.

Reikia pažymėti, kad iš visų nusikaltimų prevencijoje dalyvaujančių institucijų toliausia šia kryptimi nuėjo Vidaus reikalų ministerija. Vidaus reikalų ministro 2005 m. balandžio 8 d. įsakyme Nr. 1V-97 patvirtinti prevencinių projektų konkurso nuostatuose numatyti vertinimo kriterijai. Minėtas įsakymas nustato keletą projekto vertinimo kriterijų. Tarp jų svarbią vietą užima veiksmingumo kriterijai. Atrankos komisija turi įvertinti, ar galima atlikti projekto efektyvumo įvertinimą, ar galimi akivaizdūs projekto vykdymo rezultatai.

Parengto ar jau atlikto projekto efektyvumo įvertinimas taikant dabartinius veiksmingumo vertinimo metodus yra pakankamai sudėtingas reikalas, reikalaujantis atitinkamos vertintojo kvalifikacijos. Dėl to VRM tais pačiais metais inicijavo Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodikos rengimą. Ši metodika detalai ir prevencijos dalyviams prieinamu būdu dėsto dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus vertinant prevencijos projektų ir priemonių veiksmingumą, dėsto to įvertinimo tvarką ir metodus. Ši metodika paskelbta VRM interneto svetainėje²¹. 2008–2009 m. numatyta mokyti prevencijos projekto subjektus.

Šie labai svarbūs žingsniai gali išvesti mūsų nusikaltimo prevenciją į naują etapą, padaryti ją veiksminga nusikalstamumo kontrolės priemone. Tačiau kol kas neaptinkama jokių praktinių šių priemonių pasekmių prevencijos sistemai. Projektai vis dar rengiami ir įvertinami

²¹ Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų ir priemonių veiksmingumo vertinimo metodika. Vilnius: VRM, 2005; http://www.vrm.lt/uploads/media/Metodika_01.doc.

senais, intuityviais ir dėl to visiškai nepatikimais būdais. Kaip pranešė mūsų apklausti ekspertai praktikai, net ir VRM sistemoje (policijos prevencijos tarnybose) vertinant pateiktus prevencijos projektus ši metodika nenaudojama. Teikiamų projektų veiksmingumas vertinamas intuityviais, visiškai nepatikimais metodais.

Tokios situacijos pasekmės bus aptartos kitoje šios studijos dalyje. Dabar pažymėsime, kad svarbiausias jos rezultatas – nepakankama nusikaltimų prevencijos veiksmingumo kontrolė. Visos mūsų toliau pateikiamos ir aptariamos situacinės prevencijos tobulinimo rekomendacijos nukreiptos į minėtų dviejų pagrindinių problemų sprendimą.

4. SITUACINĖS PREVENCIJOS TAIKYMO LIETUVOJE PLĖTROS IR TOBULINIMO GALIMYBĖS. PASIŪLYMAI (REKOMENDACIJOS) IR JAS REMIANTYS ARGUMENTAI

4.1. 1 rekomendacija

4.1.1. Esmė

Pripažinti situacinę prevenciją strategine nusikaltimų prevencijos kryptimi. Oficialiai įtvirtinti jos strateginę reikšmę Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje. Tuo tikslu šios programos VII skyriaus „Prioritetinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės kryptys“ 53 punkte, įtvirtinančiame prioritetines nusikalstamumo prevencijos kryptis, nurodyti situacinę nusikaltimų prevenciją, kaip vieną iš tokių krypčių. Taip pat papildyti minėtą programą atitinkamu šio skyriaus poskyriu, apibūdinančiu situacinės prevencijos esmę ir vietą šalies prevencijos sistemoje.

Iš esmės išplėsti šios programos Priemonių plano skyrių, skirtą nusikaltimų, daromų viešosiose vietose, prevencijai ir numatantį nacionaliniu mastu vykdytiną šios krypties prevencijos priemones, papildant šį priemonių sąrašą svarbiausiomis iš mūsų teikiamų rekomendacijų.

4.1.2. Argumentai

Dabartiniu metu situacinė prevencija yra tik viena iš daugybės vykdytinų mūsų šalyje prevencijos formų ir krypčių. Bendrose nusikalstamumo prevencijos programose (taip pat ir Nacionalinėje nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės programoje) ji užima gana kuklią vietą tarp kitų prevencijos formų (žr. Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2007–2009 metų įgyvendinimo priemonių plano IX skyrių „Nusikaltimų, daromų viešose vietose, prevencija ir kontrolė“, kuriame numatytos tik trys situacinės prevencijos priemonės²²).

Ši dabartinė kukli situacinės prevencijos vieta sietina su ne mažiau kaip keturiomis aplinkybėmis.

A. Kriminologijos mokslas

Tradicinė pernelyg kukli situacinės prevencijos vieta nusikaltimų prevencijoje sietina pirmiausia su tuo, kad kriminologijos mokslas palyginti neseniai tinkamai įvertino kriminogeninės situacijos reikšmę nusikalstamumo veiksmų sistemoje. Nagrinėjant nusikalstamumo veiksmus, tradicinė kriminologija daugiausiai dėmesio skiria ne situacijai, kuriai esant nusikaltimas įvyko, o giliai slypinčioms nusikalstamumo priežastims. Prie tų priežasčių priskiriama daugybė įvairiausių veiksmų, pvz., potencialaus nusikaltėlio situacija šeimoje, jų socializacijos ypatumai, santykiai šeimoje, artimiausia aplinka, kultūra, asmenybės ypatumai, ekonominė-socialinė padėtis ir daugelis kitų. Buvo manoma, kad būtent dėl šių sudėtingai sąveikaujančių veiksmų ir padaromi nusikaltimai. Šiuo požiūriu nusikaltimo situacija yra tik viena iš visų šių veiksmų pasekmių, kuri praktiškai nedaro savarankiško poveikio nusikaltimui ir nusikalstamumui.

Tai ir suformavo ankstesnę skeptišką požiūrį į situacinę prevenciją. Pagal šį požiūrį koreguojant nusikaltimo situaciją, sunku pasiekti ryškų ir nuolatinį prevencinį efektą²³.

Pastaraisiais dešimtmečiais požiūris į situacijos vaidmenį žmogaus elgesyje apskritai ir ypač į jos reikšmę, sukeltą nusikalstamą elgesį, iš esmės pasikeitė. Psichologijos,

²² http://www.vrm.lt/uploads/media/Priemoniu_planas_2007_2009.doc.

²³ Clarke R. Seven misconceptions of situational crime prevention.// Nick Tilley - ed. Handbook of Crime Prevention and Community Safety. London: Willan Publishing, 2007, p. 39–70.

sociologijos, edukologijos ir kiti mokslai pripažino fundamentalią savarankišką konkrečios gyvenimiškos situacijos reikšmę, buvo suformuotos specialios jos tyrinėjimo kryptys, atliekama daugybė įvairių mokslo tyrimų²⁴.

Ypač svarbią reikšmę šis „posūkis į situaciją“ suvaidino kriminologijoje. Kriminologiniai nusikaltimo mechanizmo tyrimai parodė, kad nusikaltimo situacijos veiksniai ne tik tiesiogiai dalyvauja skatinant nusikaltimo padarymą. Ne mažiau svarbu, kad ji vaidina centrinį vaidmenį modifikuojant visų kitų socialinių, kultūrinių, ekonominių ir pan. veiksnių poveikį nusikalstamumui. Konkrečios situacijos modifikuojantis vaidmuo pasireiškia tuo, kad tų pačių socialinių ir kitų veiksnių poveikis gali būti iš esmės kitoks, priklausomai nuo konkrečios situacijos ypatumų. Nuo jų priklauso, kokie kriminogeniniai asmenybės, kultūros, individo socialiniai-ekonominiai veiksniai padaro, o kokie nepadaro kriminogeninio poveikio, kaip konkrečiai šis poveikis pasireiškia²⁵.

Taigi situacinės prevencijos vietą ir reikšmę pirmiausia iš esmės pakeitė bendra socialinių mokslų, ypač kriminologijos, pažanga ir jo išdava – tikslesnis nusikalstamo elgesio mokslinis pažinimas.

Prevencijos judėjimo reakcija į tai – persiorientavimas į situacinę prevenciją. Priklausomai nuo kriminologijos išsivystymo vienoje ar kitoje šalyje, nuo konkrečios šalies kriminologų ir prevencijos atstovų informuotumo ir sugebėjimo greitai suvokto dabartinio mokslo rezultatus, šis persiorientavimas vyksta nevienodais tempais įvairiose šalyse. Tačiau bendroji tendencija – situacinės prevencijos bendroje nacionalinėje prevencijos sistemoje vietos ir reikšmės kitimas iš antraeilės į strateginę – nekelia jokių abejonių.

B. Prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimai

Antras veiksnys, kuris suformavo strateginę situacinės prevencijos vietą dabartinėje nusikaltimų prevencijos sistemoje, – pastaraisiais dešimtmečiais nusikaltimų prevencijoje įvykusi „veiksmingumo revoliucija“.

Ši revoliucija pasireiškia tuo, kad iš esmės padidėjo reikalavimai prevencijos metodų veiksmingumui, išplėtoti moksliniai jos tikslaus įvertinimo metodai. Tai paskatino plačius įvairių prevencijos priemonių veiksmingumo lyginamuosius tyrimus.

Šie tyrimų rezultatai iš esmės pakeitė dabartinį prevencijos vaizdą. Pirmiausia jie atskleidė, kad daugelis populiariausių prevencijos priemonių, kurių veiksmingumas anksčiau niekam nekėlė didesnių abejonių, yra neveiksmingos. Antra vertus, buvo atskleistas veiksmingumas kitų, kurios buvo laikomos mažai veiksmingomis²⁶.

Būtent šie veiksmingumo tyrimai paskatino iš esmės pakeisti nuomonę apie situacinę prevenciją ir jos vietą kitų prevencijos metodų sistemoje.

Vienas iš svarbiausių situacinės prevencijos pranašumų yra būtent jos veiksmingumas. Jis išplaukia pirmiausia iš to, kad ji tiesiogiai veikia lemiamą nusikaltimo padarymo momentą – tą, kai individas priima sprendimą, ar jam daryti konkretų nusikaltimą. Žinomas situacinės prevencijos veiksmingumo tyrėjas JAV kriminologas Johnas E. Eckas taip apibūdina šį situacinės prevencijos didesnio (palyginti su kitomis prevencijos formomis) veiksmingumo šaltinį: „Situacinės prevencijos priemonės veikia nusikaltėlių kaip tik tuo metu, kai jis apsisprendžia, ar daryti nusikalimą. Tuo tarpu dauguma kitų prevencijos priemonių bando padaryti jam poveikį savaites, mėnesius ir netgi metus prieš tai, kai jis realiai susiduria su pagunda padaryti nusikaltimą.“²⁷

Žr. Ross L., Nisbett R. *The Person and the Situation: Perspectives of Social Psychology*. Philadelphia: Temple University press, 1991.

²⁵ Plačiau žr. V. Justickis. Nusikalstamo elgesio mechanizmas // *Kriminologija*. Pirmoji dalis, 2000, p. 188–199.

²⁶ Sherman L., Farrington D at al. *Evidence-based crime prevention*. N-Y.: Rutledge, 2002.

²⁷ Sherman L., Gottfredson D. ir kt. *Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising*. A report to the United States Congress. Prepared for the National Institute of Justice. Department of Criminology and Criminal Justice. University of Maryland, 1998.

Antra vertus, dauguma kitų prevencijos priemonių siekia, kad potencialus nusikaltėlis būtų atsparus nusikaltimo stimulams, sugebėtų pasipriešinti pagundai, tuo tarpu didelė dalis situacinės prevencijos metodų tiesiog panaikina šią pagundą. Apibūdindamas šį momentą, Johnas E. Eckas rašo: „Laikyti pyragą paslėptą nuo mažylio žvilgsnio yra geriau, negu reikalauti iš jo neliesti pyrago ir bausti už šio reikalavimo nevykdymą.“²⁸

Pagaliau situacinė prevencija yra laisva nuo daugelio apribojimų, kurie būdingi kitoms prevencijos formoms. Pavyzdžiui, ji veiksminga ir žmonėms, kurie nelinkę galvoti apie ateitį, apie būsimas savo veiksmų pasekmes, kurių mintys apribotos tik esama situacija²⁹.

Žinomiausias situacinės prevencijos veiksmingumo įvertinimas – apžvalga, kurią šis mokslininkas atlikto JAV Kongreso pavedimu (Eck, 1998, 2002)³⁰. Šiai apžvalgai buvo išnagrinėti JAV, Didžiosios Britanijos, Australijos ir kitose šalyse įgyvendinti situacinės prevencijos projektai. Apžvalgai buvo atrinkti tik tie projektai, kuriuos vykdant buvo numatytos dabartinius mokslo reikalavimus atitinkančios veiksmingumo įvertinimo priemonės (žr. 5 rekomendaciją).

Bendra šių įvertinimų išvada yra tokia: „Atlikti įvertinimai patvirtina hipotezę, kad situacinė prevencija gali užtikrinti nusikaltimų prevenciją. Daugiau kaip 90 proc. iš visų atliktų situacinės prevencijos projektų realiai sumažino nusikaltimų skaičių.“³¹

Vykdant situacinę prevenciją gyvenamosiose vietose, veiksmingiausi pasirodė pėsčiųjų srautų perorganizavimas, platesnis nuosavybės objektų žymėjimas, apžvalgos televizijos įrengimas ir specialios priemonės, skirtos prekybai narkotikais sutrukdyti³².

Iš 15 tokio pobūdžio tyrimų tik vieno veiksmingumas sukėlė abejonių. Visais kitais buvo stebimas aiškus efektas, situacinės prevencijos priemonė neretai mažino nusikalstamumą.

Ne mažiau perspektyvus pasirodė situacinės prevencijos priemonių taikymas prekybos vietose. Iš 23 įvertintų projektų tik dvi situacinės prevencijos priemonės nedavė aiškaus efekto³³. Toks pat aukštas veiksmingumo lygis nustatytas situacinės prevencijos projektuose, atliktuose vietose, kur vartojami alkoholiniai gėrimai, (restoranuose, baruose ir pan.) ir visuomeniniame transporte. Visa tai paskatino autorių aukštai vertinti situacinės prevencijos priemonių perspektyvumą.

Reikia pažymėti, kad tokia aukšta veiksmingų projektų dalis nėra būdinga kitoms prevencijos formoms. Apie tai liudija JAV Kongreso pavedimu atlikti kitų prevencijos formų veiksmingumo įvertinimai. Jie rodo, kad nemažai daliai šeimos, bendruomenės, švietimo, ekonominės padėties pagerinimo prevencijos priemonių taip ir nepavyko gauti jų veiksmingumo įrodymų³⁴.

Atskirai reiktų aptarti policijos taikomus situacinės prevencijos metodus. Policijos veikla, ypač patrulinė, atvykimai pagal iškvietimą, kova su transporto judėjimo taisyklių pažeidimais, itin glaudžiai susieta su situaciniais nusikaltimais. Policijos vaidmuo mažinant nusikalstamumą viešosiose vietose dažniausiai vertinamas gan prieštaringai. Viena vertus,

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising. Report to the United States Congress. University of Maryland, 1998.

³¹ Ten pat, p. 47.

³² Eck J. E. Preventing crime at places. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 241–294.

³³ Eck J., ten pat.

³⁴ Sherman. L. Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising. Report to the United States Congress. University of Maryland, 1998.; Welsh B. G., Hoshi. Communities and Crime Prevention. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 165-197; Gottfredson D. School-Based Crime Prevention. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 56-164; Bushway S and Reuters P. Labor Markets and Crime Risk Factors. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 198–240.

tikimasi, kad didesnis policijos pareigūnų skaičius jau pats savaime daro prevencinį poveikį. Kita vertus, buvo teigiama, kad policijos buvimas tik padidina nusikaltimų skaičių. Lygiai taip pat prieštaringos nuomonės dėl policijos atvykimo pagal iškvietimą laiko, jos griežtumo (pvz., suėmimų skaičiaus), jos aktyvumo (policininkas pats aktyviai įsikiša sprendžiant konfliktą ar tik įvykio dalyvių prašymu) ir pan. Ir vieni, ir kiti teiginiai buvo patvirtinami remiantis konkrečiais tyrimais.

Minėta JAV Kongreso pavedimu atlikta šių tyrimų apžvalga siekė duoti aiškų atsakymą į klausimą dėl minėtos policijos veiklos veiksmingumo. Atlikta apžvalga buvo fundamentali, ji neturėjo precedentų pagal apžvelgiamų tyrimų skaičių. Antra vertus, būtent ši apžvalga rėmėsi labai griežtu minėtų tyrimų diferencijavimu pagal jų veiksmingumo įvertinimo tikslumą (jo mokslinį metodinį lygį).

Galima teigti, kad ši apžvalga leidžia patikimai atsakyti į klausimą dėl policijos tikro vaidmens vykdant nusikaltimų prevenciją viešosiose vietose.

Visų apibendrintų tyrimų pagrindu buvo išaiškinta gan ryški ir vienareikšmė tendencija. Turimi duomenys patvirtino dvi pagrindines išvadas. Pirma, bendrai policijos veiklos poveikis nusikalstamumui dažniausiai nenusakomas. Tačiau ypač svarbi yra antroji išvada – kuo labiau policijos veikla yra koncentruota ryškiausiems nusikalstamumo pasireiškimams, jo „karštiesiems taškams“, tuo aiškesnis ir stipresnis prevencinis poveikis³⁵. Kitaip tariant, policijos veikla daro prevencinį poveikį tik tada, kai ji sutelkta į „karščiausius“ punktus ir didžiausias nusikalstamumo problemas.

Remiantis minėtu apibendrinimu, policininkų skaičiaus didinimas apskritai nedaro prevencinio poveikio. Tačiau šis poveikis atsiranda, jeigu tas skaičius didinimas nedidelėje teritorijoje, kuri pasižymi itin dideliu nusikalstamumu. Panašiai veikia policijos aktyvumas, jos griežtumas (nepakantumas) pažeidimams, proreaktyvumas (veikimas nelaukiant iškvietimo, siekiant „užbėgti teisės pažeidimui už akių“). Visi jie aiškiai veiksmingi nusikalstamumo „karštosiose vietose“ ir nedaro aiškaus ir vienareikšmio poveikio kitur.³⁶

Taigi ir kontroversiškausias, policijos vykdomos situacinės prevencijos atžvilgiu galioja bendra išvada – ji veiksminga su sąlyga: jeigu vykdoma teisingoje vietoje („karštuose nusikalstamumo taškuose“) ir tinkamu laiku („karštuose nusikalstamumo laiko tarpuose“).

Taigi išryškėjęs „veiksmingumo revoliucijos“ pasekmėje situacinės prevencijos pranašumas daugelio kitų prevencijos priemonių atžvilgiu suvaidino svarbų vaidmenį iškeliant situacinę prevenciją į centrinę vietą nusikaltimų prevencijos sistemoje.

Šis procesas vyksta įvairiais tempais įvairiose šalyse, priklausomai nuo to, kaip suvokiamas prevencijos veiksmingumo kontrolės būtinumas ir kaip įsisavinami šios kontrolės metodai.

C. Situacinės prevencijos organizaciniai privalumai

Trečias momentas, suvaidinęs svarbų vaidmenį didėjant situacinės prevencijos reikšmei, buvo praktinių-organizacinių jos aspektų vertinimas. Buvo tinkamai atsižvelgta į tai, kad situacinė prevencija, palyginti su kitais prevencijos metodais, turi nemažai organizacinių privalumų. Kriminogeninės situacijos, į kurias nukreipta situacinė prevencija, egzistuoja viešojo gyvenimo sferoje – gyvenamųjų vietų gatvėse, transporte, įstaigose ir pan. Dėl to jos lengviau išaiškinamos, koreguojamos, kontroliuojamos, palyginti su objektais, į kuriuos nukreipti kiti prevencijos mokslai: individualios orientacijos, masinė kultūra, visuomeninė moralė, ekonominė situacija ir kt. Situacinės prevencijos atveju lengviau negu daugelio kitų užtikrinti masiškumą, prevencijos proceso valdymą ir kontrolę.

D. Ekologinės kriminologijos vystymasis

³⁵ Sherman L., Eck J. E. Policing for crime prevention. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 295–330.

³⁶ Ten pat.

Ketvirtas momentas, prisidėjęs prie situacinės prevencijos vaidmens didėjimo, susijęs su vadinamosios ekologinės kriminologijos raida. Pastaraisiais dešimtmečiais itin intensyviai buvo pradėti tirti įvairiausių kriminologinių procesų ryšiai su vieta, kurioje jie vyksta³⁷. Šių tyrimų rezultatai nulėmė naują situacinės prevencijos veiksmingumo didinimo perspektyvą – užtikrinant ypatingą jos taikymo tikslumą, nukreipiant jos priemones į tiksliai apibrėžtus poveikio „adresatus“. Turint omeny, kad konkreti situacija visada susieta su konkrečia vieta („situacija“ – lotynų k. *situs* reiškia „atsirandantis tam tikroje vietoje“), dabartiniai ekologiniai tyrimai praktiškai susivienija su situacinės prevencijos tyrimais. Šie procesai intensyviausiai vyksta šalyse, kuriose labiausiai pažengę ekologinės kriminologijos tyrimai ir jų taikymas.

Taigi visos aukščiau paminėtos aplinkybės nulėmė dabartinį, visiškai naują požiūrį į situacinę prevenciją. Todėl **situacinė prevencija turi užimti vieną iš centrinių vietų nusikaltimų prevencijos sistemoje.**

Minėjome, kad situacinės prevencijos perėjimo į strateginę vietą šalies prevencinėje sistemoje tempai įvairiose šalyse skiriasi. Jie priklauso nuo konkrečios šalies pažangos įsisavinant dabartinio kriminologijos mokslo laimėjimus, keliant nusikaltimų prevencijos veiksmingumo standartus, suvokiant situacinės prevencijos organizacinius privalumus, plėtojant ekologinius kriminologinius tyrimus.

Lietuva nėra itin pažengusi šiose srityse, o tai lėtina jos pažangą, neretai dirbtinai trukdo situacinei prevencijai užimti jai priklausančią vietą nacionalinėje nusikaltimų prevencijos sistemoje.

Mūsų pirmos rekomendacijos įgyvendinimas – strateginės situacinės prevencijos vietos Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje pripažinimas – leistų iš esmės pagreitinti ir palengvinti šį procesą.

4.2. 2 rekomendacija

4.2.1. Esmė

Organizuojant ir vykdant situacinę prevenciją, reikia pereiti nuo plačių, pernelyg bendrų teisinių („kodeksinių“) nusikaltimo sudėčių prie tikslų, pagal visus esminius parametrus (pažeidėjo asmenybė, paskatos, veiksniai, nusikaltimo padarymo būdas ir aplinkybės) vienuodų nusikaltimų grupių. Tam tikslui reikia sukurti specialią, situacinės prevencijos tikslams skirtą, nusikalstamų veikų rūšių sistemą.

Ši sistema turėtų užimti centrinę vietą organizuojant nusikalstamumo situacinę prevenciją ir priimant visus svarbiausius su jos organizacija susietus sprendimus: rengiant prevencijos projektus, sprendžiant jų finansavimo ir kitokio rėmimo reikalingumą, vertinant prevencinio darbo rezultatus ir veiksmingumą.

4.2.2. Argumentai

Dabartiniu metu nusikalstamų veikų apibrėžimai, kurie naudojami organizuojant ir vykdant nusikaltimų prevenciją, suformuluoti baudžiamojoje teisėje ir pritaikyti jos specifiniams tikslams. Tai nusikaltimų išaiškinimas, tyrimas, kvalifikavimas, kaltės įvertinimas. Dėl to kiekviena iš tokių baudžiamosios teisės sampratų kaip „vagystė“, „chuliganizmas“, „transporto priemonių vagystės“ ir pan. apima nusikalstamas veikas, kurios yra vienodos baudžiamosios teisės požiūriu, tačiau visiškai skirtingos pagal šį įstatymo pažeidimą sukėlusius veiksnius,

³⁷ Brantingham J., Brantingham P. (eds). Environmental Criminology. Waveland Press. 1981; Spencer C, Ratcliff J. e. GIS and Crime Mapping. John Wiley & Sons. 2005; Crowe. T. Crime Prevention Through Environmental Design. 2nd edition. Boston: Butterworth-Heinman, 2000.

aplinkybes, padarinius, nusikaltėlio ir nukentėjusiojo asmenybę ir taikytinas prevencijos priemonės.

Tačiau nusikaltimų prevencijos priemonė gali būti veiksminga tik tada, kai ji nukreipta į vienodą nusikaltimų grupę, kuri yra vieninga pagal įeinančių į ją nusikaltimų esminius bruožus. Kada prevencijos priemonė taikoma tokiai grupei, ji padaro šios grupės nusikaltimams apibrėžtą, vienodą poveikį. Prevencijos priemonė, nukreipta į labai įvairius (kad ir vienodai pavadintus) nusikaltimus, sukels labai įvairius, chaotiškus, iš esmės nenusakomus pokyčius. Tuo atveju neįmanoma pasiekti konkretaus prevencinio efekto.

Iš to kyla būtinumas, organizuojant ir vykdant situacinę nusikaltimų prevenciją, taikyti specialią nusikalstamų veikų rūšių sistemą, kuri daugeliu atvejų nesutampa su taikoma baudžiamosios teisės tikslams.

Dėl to dabartinėje situacinėje prevencijoje vietoje plačių baudžiamąjį įstatymą apibrėžtų nusikalstamų veikų naudojamos „susmulkintos“ veikų grupės, iš kurių kiekviena apima visais esminiais atžvilgiais tarpusavyje panašius nusikaltimus. Būtent tokių veikų sistemos ir sudaro pagrindą organizuojant situacinę nusikaltimų prevenciją.

Paaškinant šį svarbų situacinės prevencijos aspektą, jos pradininkas ir vienas iš žymiausių jos tyrėjų JAV mokslininkas Ronaldas V. Clarkas netgi teigia, kad būtent labai specifinių nusikaltimų grupių išskyrimas ir yra vienas esminių situacinės prevencijos bruožų. Jis rašo: „Situacinės prevencijos priemonės turi būti tiksliai pritaikytos labai specifinėms nusikaltimų kategorijoms. Tai reiškia, kad reikia orientuotis ne į plačias nusikaltimų kategorijas, tokias kaip buto vagystės ir plėšimas, o į smulkias skirtingų nusikaltimų grupes kiekvienos iš tų kategorijų viduje“³⁸. Šį svarbų situacinės prevencijos principą R. Clarkas iliustruoja ryškiu pavyzdžiu – atliktais JAV tyrimais, kurie parodė, kad netgi tokių, lyg ir labai vienodų nusikaltimų, pvz., buto vagytės, egzistuoja ne mažiau kaip du visiškai prevencijos požiūriu skirtingi pogrupiai. Pirmas – tai butų vagystės, kurių tikslas – pagrobti pinigus ar juvelyrines brangenybes. Antras pogrupis – tai nusikaltimai, kurių pagrindinis tikslas – pagrobti bute esančius elektronikos prietaisus. Tyrimai parodė, kad abu pogrupiai, kad ir tapatūs baudžiamosios teisės požiūriu, yra visiškai skirtingi pagal visus esminius požymius: nusikaltėlio asmenybė, motyvai, nusikaltimo padarymo būdas ir pan. Dėl to ir kiekvieno pogrupio prevencija gali būti užtikrinta tik visiškai skirtingomis situacinės prevencijos priemonėmis. Autorius nurodo, kad nusikaltimai, kurie yra visiškai vienodi baudžiamąjį įstatymą požiūriu, yra visiškai skirtingi, žiūrint iš situacinės prevencijos pozicijos.

Visa tai skatina vykdant situacinę nusikaltimų prevenciją naudoti „susmulkintas“ nusikalstamų veikų rūšių sistemas. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos autotransporto nusikaltimų situacinėje prevencijoje skiriami net 9 tokių nusikaltimų pogrupiai:³⁹

- Vagystės dangtelių nuo ratų ir firmos ženklo kolekcijoms
- Įsilaužimas į automobilį siekiant pavogti paliktus daiktus
- Įsilaužimas pagrobiant radijo ir kitus prietaisus
- Pagrobimas pasivažinėjimui (jaunimas)
- Automobilio pagrobimas trumpam laikui savo poreikiams
- Pagrobimas siekiant padaryti kitą nusikaltimą
- Pavogimas ir laikymas pas save
- Pavogimas išardyti ir realizuoti jo dalis
- Pavogimas perpardavimui šalyje
- Pavogimas eksportui
- Automobilių apiplėšimai.

³⁸.Clark R. Situational crime prevention. Criminal Justice Press, New York 1997, p. 4.

³⁹ Center for Problem-Oriented Policing. Crime analysis for Problem Solvers in 60 Small Steps; <http://www.popcenter.org/learning/60Steps/index.cfm?stepNum=6>.

Kiekvienos grupės nusikaltimai iš esmės skiriasi nuo kitų pagal svarbiausius parametrus, kiekviena reikalauja kitokių prevencijos priemonių, kiekvienos prevencija gali reikalauti kitokios organizacijos, kontrolės, vadybos ir pan.

Dėl viso to situacinei prevencijai organizuoti reikalinga sava, daugeliu atvejų nepriklausoma nuo baudžiamojo įstatymo nusikalstamų veikų rūšių sistema. Mūsų aukščiau pateikta rekomendacija nukreipta kaip tik į tokios specialios situacinės prevencijos tikslams skirtos nusikalstamų veikų rūšių sistemos mūsų šalyje sukūrimą.

Mūsų ekspertai praktikai, remdamiesi savo praktine patirtimi, informavo, kad dauguma prevencijos sferoje dirbančių policijos pareigūnų:

1. Savo praktinėje veikloje aiškiai mato plačių baudžiamosios teisės suformuluotų apibrėžimų nepakankamumą prevencijos tikslams, nusikaltimų, įeinančių į tuos plačius apibrėžimus, esminius skirtumus pagal daugybę prevencijos požiūriu svarbiausių bruožų.

2. Pripažįsta reikalingumą, vykdant nusikaltimų prevenciją (ypač vietose), pereiti nuo plačių, baudžiamosios teisės tikslams sukurtų nusikalstamų veikų apibrėžimų prie specifinių, skirtų situacinės prevencijos tikslams.

3. Subjektyviai, savo praktinės patirties pagrindu išskiria specifinius nusikaltimų pogrupius, vienaip ar kitaip įsivaizduoja kiekvieno pogrupio ypatumus, stichiškai formuoja praktinę šių specifinių grupių sistemą.

Tačiau toks specifinių, prevenciniam darbui tinkamų grupių išskyrimas ir jų sistemos formavimas kol kas vyksta stichiškai, neretai *ad hoc* principu, orientuojant ją tik į konkretų uždavinį.

Mūsų rekomendacija nukreipta į bendros, mūsų šalies ir užsienio mokslo ir praktikos pagrindu bei atsižvelgiant į mūsų šalies praktiką sistemos sukūrimą. Tokia sistema teiktų:

1. Visų svarbiausių nusikaltimų prevencijos požiūriu specifinių nusikalstamų veikų sąrašą.

2. Kiekvienos iš tų veikų ypatumų, svarbių prevencijos požiūriu apibūdinimą.

3. Jos prevencijos priemonių taikymo apibūdinimą.

Tokia sistema užimtų centrinę vietą, sprendžiant visus svarbiausius situacinės nusikalstamumo prevencijos klausimus tiek šalies mastu, tiek vietose. Ji būtų taikoma: plėtojant situacinių nusikaltimų prevencijos strategiją ir taktiką šalies ir regiono mastu, skelbiant ir rengiant prevencijos projektus, sprendžiant jų finansavimo ir kitokio rėmimo reikalingumą, vertinant prevencinio darbo rezultatus ir jo veiksmingumą. Kiekvienu iš šių atvejų dėl minėtos sistemos būtų užtikrintas visų šių priemonių ir veiksmų konkretumas, tikslumas ir veiksmingumas.

Rekomendacijos įgyvendinimo mechanizmas. Mūsų siūloma bendra specifinių nusikalstamų veikų rūšių sistema, skirta situacinės prevencijos tikslams, galėtų būti parengta šalies kriminologų ir nusikaltimų prevencijos organizatorių jėgomis. Tam tikslui Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos priemonių plane reikia numatyti specialią priemonę, kuri būtų realizuojama įprasta viešojo konkurso tvarka. Vykdant šį projektą, rekomenduojame atlikti ekspertų – prevencijos darbuotojų tyrimą, kurio pagrindinė dalis būtų įvairių nusikalstamų veikų pogrupių savitarpio palyginimas pagal specialiai parengtą jų prevencijos požiūriu esminių požymių sistemą. Rengiant minėtą prevencijai skirtą nusikalstamų veikų sistemą, svarbu apibendrinti ir atsižvelgti į užsienio šalių patirtį, rengiant prevencijai skirtas nusikalstamų veikų sistemas.

4.3. 3 rekomendacija

4.3.1. Esmė

Siekiant iš esmės padidinti situacinės nusikaltimų prevencijos tikslumą ir kryptingumą, siūloma pereiti prie naujos nusikaltimų prevencijos poreikio nustatymo tvarkos. Poreikis vykdyti tam tikras prevencijos priemones šalies mastu ir vietose, taip pat reikalingos prevencijos pobūdis turi būti išaiškinamas dabartinės kriminologinių žemėlapių metodikos (CM-crime mapping) pagrindu. Tuo pagrindu reikia užtikrinti tikslų prevencijos poreikio socialinio, lokalinio ir laiko erdvės charakteristikų (adreso) nustatymą, taip pat tikslų prevencinio poveikio nukreipimą į problemiškausias socialines grupes, vietas ir laiko tarpus.

Tuo tikslu:

1. Patobulinti prevencijos organizavimo technologinį pagrindą – pereiti prie prevencinio kriminologinio žemėlapio (CM- crime mapping) pagrindu veikiančių lokaliųjų ir centrinių operatyvinės prevencijos organizavimo ir vykdymo sistemų. Tam tikslui reikia panaudoti užsienio šalių kriminologinių žemėlapių sistemas, leidžiančias tiksliai nustatyti objektus, kuriu atžvilgiu reikia imtis prevencijos priemonių. Šių žemėlapių pagrindu nustatinėti, o reikalui esant ir operatyviai tikslinti ir keisti prevencinės veiklos kryptingumą.

2. Tokia analizė turi būti pagrindas visų sprendimų apie situacinės prevencijos poreikį, jos strategiją ir taktiką, formas ir konkrečias priemones. Tam tikslui reikia patobulinti sprendimų apie situacinę prevenciją priėmimo tvarką, užtikrinant galimybę lanksčiai ir operatyviai prisitaikyti prie prevencijos poreikio ypatumų ir pokyčių laike ir erdvėje. Įtvirtinti tvarką, pagal kurią:

a) sprendimai dėl prevencijos priemonių panaudojimo priimami tam lygyje, kuriame (pagal CM analizę) išaiškintas prevencijos reikalingumas;

b) vadovautis subsidiariškumo principu, nustatant būtinumą perkelti atskirus sprendimus į aukštesnį (tarprejoninį, šalies) lygį. Teikti lokaliniam lygiui prioritetą sprendžiant klausimą dėl lygio, kuriame turi būti priimtas tam tikro prevencijos klausimo sprendimas.

Šiems uždaviniams pasiekti reikėtų pakeisti prevencijos projektų konkursų (ir kitų prevencinės veiklos vadybos priemonių) temų ir tvarkos nustatymo būdus, užtikrinant, kad pagrindinį vaidmenį formuojant prevencinės veiklos kryptingumą šalies mastu vaidintų lokalūs (miesto, rajono, vietovės) prevencijos subjektai ir lokalaus poreikio prevencijos priemonėms apibendrinimas.

4.3.2. Argumentai

Situacinės prevencijos tyrimai parodė, kad yra labai dideli lokaliniai skirtumai⁴⁰. Paprastai nežymi gyventojų dalis padaro didžiausią tam tikrų nusikaltimų dalį⁴¹.

Lygiai taip pat daugelis nusikaltimų nėra lygiai paskirstyti po visą šalies teritoriją. Priešingai, didžiausia jų dalis padaroma „karštuosiuose taškuose“ – viename ar keliuose palyginti nedideliuose šios teritorijos plotuose⁴².

Panašiai yra su nusikalstamumo pasiskirstymu laike. Dažniausiai tam tikro nusikaltimo lygis nėra pastovus, jam būdingi didesni ar mažesni svyravimai⁴³.

⁴⁰Verma A., Lodha S. D. and Lodha S. K. A Typological Representation of the Criminal Event // Western Criminology Review 3(2). [Online]. Žr. <http://wcr.sonoma.edu/v3n2/verma.html>; Shaw, Clifford R. & McKay, Henry D. (1942). Juvenile Delinquency in Urban Areas. Chicago: University of Chicago Press.

⁴¹Crime opportunity profiling, of Streets(COPS), Garston: BRE Trust 2005, p. 117–240; Brantingham J., Brantingham P. (eds). Environmental Criminology. Waveland Press. 1981; Spencer C, Ratcliff J. e. GIS and Crime Mapping. John Wiley & Sons. 2005.

⁴²Gonzales A., Schofield R., Hart S. Mapping Crime: Understanding Hot Spots. Washington, DC: National Institute of Justice, 2005; www.ojp.usdoj.gov/nij.

⁴³Justickis V. Kriminologija. II dalis, Vilnius, 2004, p. 176–208.

Dėl to vienas iš pagrindinių reikalavimų situacinei prevencijai yra labai tikslus jos adresato nustatymas⁴⁴.

Tikslų situacinės prevencijos adresato adresą sudaro trys koordinatės:

1. „Socialinis adresas“

Nedidelė gyventojų grupė, kuri gali daryti didžiausią tam tikrų nusikaltimų dalį, paprastai turi gan aiškų socialinį adresą, skiriasi nuo kitų gyventojų amžiaus, išsilavinimo, užsiėmimų, lyties, kilmės ir kitais požymiais. Nedidelė ir pagal savo socialinius bruožus gan specifinė nepilnamečių grupė gali daryti didelę visų nepilnamečių padaromų nusikaltimų dalį. Dėl to šios kriminaliniu požiūriu aktyvios nepilnamečių grupės tikslus išskyrimas leidžia sukcentruoti prevencijos veiklą būtent jiems, kas užtikrina tokio intensyvaus ir fokusuoto poveikio veiksmingumą.

2. Geografinė prevencijos adresato koordinatė

Ekologiniai tyrimai parodo didelius tiek nusikalstamumo, tiek jį sukeliančių veiksmų svyravimus atskirose vietovėse⁴⁵. Tyrimai parodė, kad nusikalstamumui labai būdinga aukštos koncentracijos savybė. Jo „karštieji taškai“ sudaro didžiausią visų nusikaltimų dalį. Nežymi nusikaltėlių dalis padaro didžiausią dalį visų nusikaltimų, vienas kitas miesto rajonas būna atsakingas už didžiausią miesto nusikalstamumo dalį. Iš daugelio miesto barų ir restoranų tik nedidelis skaičius duoda didesnę visų nusikaltimų skaičių. Tai būdinga nusikalstamumui bendrai, tai būdinga ir atskiroms jo atmainoms. JAV duomenys rodo, kad 10 proc. nukentėjusiųjų dalyvauja daugiau nei 40 proc. visos viktimizacijos. Ypač svarbu, kad šiems ryškiai padidinto nusikalstamumo „karštiesiems taškams“ būdingas pastovumas. Tie patys „karštieji taškai“ lieka tokie ilgą laiką. Dėl to, priklausomai nuo daugybės įvairiausių vietinių veiksmų, visiškai skirtingas gali būti prevencijos reikalingumas juose. Prevencijos priemonių reikalingumas gali iš esmės skirtis netgi įvairiose atskiro miesto, vienos gatvės, vieno namo dalyse⁴⁶. Tad būtina kuo tiksliau numatyti geografinę prevencijos adresato „koordinatę“.

3. Laiko koordinatė

Trečioji situacinės prevencijos adresato koordinatė yra jo vieta laike. Minėjome, kad paprastai tam tikro nusikaltimo lygis nėra pastovus, jam būdingi gan skirtingi pagal amplitudę ir trukmę svyravimai.⁴⁷

Dėl visų šių priežasčių pagrindinė situacinės prevencijos veiksmingumo prielaida yra kuo tikslesnis jos adresato apibrėžimas. Reikia ypač pabrėžti, kad apibrėžimo rezultatas yra kiek įmanoma siauras ir kuo tikslesnis (pagal socialines charakteristikas, gyvenamąją vietą, pasireiškimo laiką ir kitas charakteristikas) veikiamų situacijų apibrėžimas.

Nevykdam šios prielaidos, prevencinis poveikis „išsisklaido“ tarp tų, kuriems jis tikrai būtinas, ir tų, kuriems jis praktiškai nereikalingas. Tokio „išsisklaidymo“ pasekmė yra ta, kad jis tampa nebeveiksmingas, nepadaro reikiamo poveikio nei tiems, nei kitiems.

Reikia pažymėti, kad toks reikalavimas situacinei prevencijai yra priešingas nusistovėjusiai mūsų šalyje klaidingai nuostatai, kad bet kokia prevencijos priemonė turi apimti kuo platesnę žmonių grupę, kuo platesnę šalies teritoriją, būti vykdoma kuo ilgiau ir kuo pastoviau.

Dėl to dabartinė situacinė prevencija mūsų šalyje (kaip ir prevencija apskritai) nesilaiko tikslaus jos adresato numatymo reikalavimo. Atvirkščiai, būdingas prevencijos priemonės adresavimas labai plačiam ir iš esmės neapibrėžtam adresatui. Taip daroma pirmiausia

⁴⁴ Žr. Center for Problem-Oriented Policing. Crime analysis for Problem Solvers in 60 Small Steps; <http://www.popcenter.org/learning/60Steps/index.cfm?stepNum=18>) Step 18.

⁴⁵ Eck J. E. Preventing crime at places. In book „Evidence-Based Crime Prevention“ / ed. L. W. Sherman... [et.al]. London and New York: Rutledge, 2006, p. 241–294.

⁴⁶ Crime opportunity profiling, of Streets(COPS), Garston: BRE Trust 2005, p. 117–240.

⁴⁷ Įvairios nusikalstamumo trumpalaikės ir ilgalaikės dinamikos tipai apžvelgti: V. Justickis. Kriminologija. II dalis. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vilnius: MRU, 2004, p. 130–175.

nacionalinėse prevencijos programose. Jos skirtos į pernelyg bendras, nukreiptas į per plačiai ir neretai nepakankamai apibrėžtas asmenų grupes (apskritai „probleminiai nepilnamečiai“, „rizikos grupės“, „nuteistieji“, „probleminės šeimos“ ir pan., užuot taikę prevencijos priemones „problemiškiausiems nepilnamečiams“, „didžiausios rizikos grupėms“ ir pan.). Tam tikrą vaidmenį vyraujant šiai praktikai vaidina asmenų, siūlančių tam tikras prevencijos priemones ir norinčių gauti paramą, siekimas sudaryti iš jų siūlomų priemonių „universalumo“, reikalingumo „visiems ir kiekvienam“, kas, jų nuomone, padidina priemonės reikšmingumą ir jos rėmimo galimybes.

Tai sukelia apibūdintą daugelio mūsų šalyje vykdomų prevencijos priemonių ir jų poveikio „išsisklaidymo“ efektą. Tai vienas svarbiausių mūsų prevencijos nepakankamo veiksmingumo šaltinis.

Dėl to šis pagrindinis situacinės prevencijos reikalavimas mūsų šalyje įgyja svarbios rekomendacijos pagrindą, kuris turi būti vykdomas sistemingai ir nuosekliai, ryžtingai įveikiant įsisenėjusius, trukdančius įsitikinimus. Jos įgyvendinimas reikalaus nuolatinio ir gerai organizuoto aiškinamojo darbo, švietimo, atitinkamų įgūdžių formavimo.

Jos įgyvendinimas leis iš esmės padidinti situacinės prevencijos veiksmingumą, jos sugebėjimą lanksčiai ir veiksmingai reaguoti į greitai besikeičiančias ir labai įvairias nusikalstamumo realijas.

Atsižvelgdami į visus minėtus situacinės prevencijos reikalavimus, pirmiausia pateikiame bendresnio pobūdžio rekomendaciją – atsisakyti vyraujančios praktikos prevencijos priemonės skirti kuo platesniam adresatų ratui ir vietoje to reikalauti kuo tikslesnio, koncentruotesnio prevencijos adresato apibūdinimo.

Reikalavimas maksimaliai tiksliai adresuoti prevencijos veiklą, kaip principinis, turi būti įtrauktas į Nacionalinę nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programą, tapti būtina skelbiamų projektų konkursų sąlyga. Ji turi būti įtraukta į prevencijos projektų įvertinimo, rėmimo ir jų rezultatų įvertinimo tvarką.

Antra vertus, siūlomą rekomendaciją papildo ir dvi dalinės rekomendacijos dėl organizacinių ir techninių priemonių, kurios padės sėkmingai įgyvendinti šią bendrą rekomendaciją.

Techninės priemonės. Ši rekomendacijos dalis numato nacionaliniu ir lokaliu lygiu vykdyti prevencinę veiklą remiantis kriminologiniais žemėlapiais.

Kriminologiniai žemėlapiai (*crime mapping-CM*) – moderni kompiuterinė analitinė sistema, glaudžiai susieta su situacine prevencija. Jos pagrindas – atskirų nusikaltimų padarymo vietų pavaizdavimas šalies, regiono, gyvenamosios vietovės (miesto, kaimo) ir pan. žemėlapyje. CM leidžia operatyviai ir tiksliai nustatyti geografinę situacinių nusikaltimų koncentracijos adresą⁴⁸.

Dabartinės elektroninės nusikaltimų žymėjimo programos (tokios kaip „ArcView® choropleth mapping“, „ArcView Spatial Analyst“) leidžia ne tik tikslinti nusikaltimų padarymo vietą, bet ir stebėti nusikaltimų koncentracijos („karštųjų taškų“) pokyčius laike. Tuo būdu jie leidžia atskleisti nusikaltimų prevencijos laiko koordinatas. Ypač veiksmingai nusikaltimų laiko parametrus tiria specialios animacijos, leidžiančios reikiamu tempu stebėti nusikaltimų dinamiką, laiku pastebėti reiškinis, kuriems reikia prevencijos priemonių⁴⁹.

Pagaliau nusikaltimų žemėlapiai yra perspektyvūs ir tikslinant „karštųjų taškų“ – nusikaltimų koncentracijų *socialinį* adresą. Tam tikslui žemėlapiai gali atspindėti su nusikaltimais susietus jų požymius, pvz., nusikaltėlio ir nukentėjusiojo socialines-demografines charakteristikas, įvairias nusikaltimų padarymo aplinkybes.

⁴⁸ Žr. UCrime.com - The Biggest Collection of Online University Crime Maps; [http: UCrime.com](http://UCrime.com); CrimeStat III, parengta 2002 JAV Nacionaliniame teisingumo institute ir prieinama nemokamai; <http://www.ojp.usdoj.gov/nij/maps/software.htm> ir daugelis kitų.

⁴⁹ Žr. <http://www.crimereduction.co.uk/toolkits/fa020405.htm>.

Tai pat svarbu pažymėti, kad yra ne tik kompiuteriniai nusikaltimų (bei įvairiausių jų bruožų) pasiskirstymo elektroniniai žemėlapiai, bet ir sukaupta didelė patirtis panaudojant juos analitiniams (taip pat ir prevencijos) tikslams, yra ir specialių vadovėlių, padedančių suvokti darbą su tokiais žemėlapiais⁵⁰.

JAV, Didžiosios Britanijos ir kitų šalių nusikaltimų žemėlapių naudojimo patirtis, organizuojant prevencijos darbą, parodo, kad jų diegimas leidžia situacinę nusikaltimų prevenciją pakelti į naują lygį. Nuo ilgalaikių, nelanksčių, nesugebančių atsižvelgti į staigius pokyčius nusikalstamumo sferoje prevencijos metodų pereinama prie metodų, leidžiančių tiksliai nustatyti vietą ir laiką, kada ypač reikia prevencijos priemonių. Atsiranda galimybė operatyviai gauti papildomą informaciją, leidžiančią greitai patikslinti prevencijos kryptį ir priemones.

Norėtume atkreipti dėmesį į Lietuvos mokslininkų įdirbį, tyrinėjant nusikalstamumo dinamiką ir išaiškinant būsimus jos pokyčius. Tai Mykolo Romerio universiteto atlikti tyrimai, kurie parodė galimybę ir būdus operatyviai išaiškinti *būsimus* (ypač įvyksiančių per artimiausius metus) nusikalstamumo pokyčius (būsimus pakilimus ar tiesiog svyravimus). Ne mažiau perspektyvūs Teisės instituto mokslininkų tyrimai ir jų pasiūlytas pavojingų nusikalstamumo pokyčių atpažinimas, tik tiems pokyčiams prasidėjus⁵¹.

Ne mažiau svarbu, kad kriminologiniai žemėlapiai leidžia laiku pastebėti, jog nepalankus, prevencijos priemonių reikalaujantis reiškinys jau sumažėjo, tapo nepavojingas. Visa tai leidžia operatyviai pakeisti prevencinio darbo kryptį ir pobūdį, išlaisvinti jėgas ir lėšas ir perkelti juos į kitą prevencijos sferą.

Pagaliau tokie žemėlapiai reikalingi vykdomų prevencijos projektų poveikiui stebėti ir jo veiksmingumui įvertinti (stebėseną naudojant kriminologinį žemėlapi). Tai leidžia laiku pastebėti vykdomų prevencijos programų trūkumus, pvz., jų neveiksmingumą, imtis atitinkamų priemonių jiems koreguoti.

Visa tai skatina rekomenduoti kriminologinių-prevencinių kompiuterinių žemėlapių sistemos organizavimą mūsų šalyje. Šiai sistemai organizuoti reikia panaudoti programinę įrangą ir tokių sistemų rengimo ir panaudojimo užsienio šalyse patirtį. Ypatingo dėmesio turėtų sulaukti labiausiai išvystytos iš jų, tokios kaip „ArcView® choropleth mapping“, „ArcView Spatial Analyst“.

Organizacinės priemonės. Svarbiausių sprendimų dėl situacinės prevencijos strategijos ir taktikos, formų ir konkrečių priemonių perkėlimas į lokalinį lygį.

Kaip parodyta, apibūdintos techninės priemonės leidžia laiku nustatyti esminius nusikalstamumo pokyčius ir tuo sudaro galimybę atitinkamai pakoreguoti prevencinės veiklos tikslus ir priemones. Tačiau tam, kad galima būtų išnaudoti šias technines galimybes, reikia atitinkamos prevencijos organizacijos. Ši organizacija turi užtikrinti galimybę greitai ir lanksčiai koreguoti situacinės prevencijos strategiją ir taktiką.

Dabartinė centralizuota prevencijos valdymo sistema nesudaro tam reikiamų prielaidų. Dvi problemos ypač svarbios.

Pirma, prevencijos programos numatomos neretai ilgesniam periodui ir priimamos Vyriausybės lygiu, jose numatytos priemonės įgyja direktyvinį pobūdį – turi būti įvykdytos netgi tada, kai kriminalinė situacija iš esmės pasikeitė.

Antra, veikianti sistema daugiausiai nukreipta į apibendrintus šalies masto prevencijos tikslus ir nesudaro geros galimybės lanksčiai atsižvelgti į lokalinius nusikalstamumo ypatumus. Aukščiausiu lygiu numatomos prevencijos kryptys, jų įgyvendinimo priemonės, prevencijos subjektas ir objektas. Dėl visų šių aplinkybių šalies prevenciniai tikslai turi prioritetą prieš lokalinius ne tik šalies mastu, bet ir lokalinėje vietovėje.

⁵⁰ Gonzales A., Schofield R., Hart S. Mapping Crime: Understanding Hot Spots. Washington, DC: National Institute of Justice, 2005; www.ojp.usdoj.gov/nij.

⁵¹ Justickis V. Kriminologija. Antroji dalis. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija. Vilnius: MRU 2004, p. 176–208, 209–230.

Tam, kad galima būtų veiksmingai pasinaudoti privalumais, kuriuos teikia dabartiniai kriminologiniai žemėlapiai ir kitos prevencijos adreso patikslinimo priemonės, šią padėtį reikia iš esmės keisti, lokaliniam lygiui teikiama prioritėtinė teisė nustatyti prevencinio darbo savo vietoje mastą ir pobūdį. Aukštesnio lygio prevencijos tikslai neturi būti „nuleidžiami“ iš viršaus, bet, atvirkščiai, atsirasti iš lokaliųjų, būti jų apibendrinimu. Tuo pagrindu turėtų būti skelbiami prevencijos projektų konkursai ir rengiami projektai.

Subsidiariškumo principo taikymas čia reikštų, kad bet kokios prevencinės veiklos organizavimas perkeliamas į aukštesnį lygį (pvz., iš miesto į regioną), tik jeigu konkreči prevencinė problema dėl jos specifikos negali būti sprendžiama žemesniame lygyje. Todėl bet koks sprendimas turi būti priimamas žemiausiame iš visų lygių, kuriame jis galėtų būti priimtas⁵².

Ypač svarbu, kad šis principas būtų taikomas nustatant situacinės prevencijos poreikį (ir atitinkamai skelbiant prevencijos projektų konkursus). Būtent subsidiarinis sprendimų priėmimas sudaro itin palankias prielaidas prevencijos adresatui patikslinti. Priimant šį sprendimą žemiausiu lygiu, susidaro geriausios sąlygos patikslinti reikiamų prevencijos priemonių pobūdį ir nustatyti kuo tikslesnį jų adresatą – vietą ir socialinę grupę, į kurią ši prevencijos priemonė turi būti nukreipta.

Subsidiariškumo pagrindu organizuota prevencija geriausia ir lanksčiausia taip pat ir laiko koordinatės požiūriu. Priimant svarbiausius prevencinius sprendimus kuo žemesniu lygiu, atsiveria daug platesnių galimybių suderinti vietines prevencijos priemones su (dažniausiai skirtingais įvairiose vietose) nusikalstamumo dinamikos ypatumais. Taigi siūloma priemonė padės iš esmės pagerinti situacinės prevencijos tikslingumą ir atitinkamai veiksmingumą.

4.4. 4 rekomendacija

4.4.1. Esmė

Prevencinės veiklos dalyviams sudaryti galimybę savo veikloje taikyti platesnį pasaulyje gerai žinomų ir reguliariai taikomų situacinės prevencijos priemonių (instrumentų) ratą. Numatyti metodinės literatūros, kurioje detalai ir sistemiškai apibūdinamos visos taikomos dabartinės situacinės prevencijos priemonės ir jų veiksmingo panaudojimo sritys, būdai, problemos, parengimą. Ypatinę dėmesį reikia skirti perspektyvioms, plačiai taikomoms užsienio šalyse, tačiau mažai žinomoms ir nepakankamai panaudojamos mūsų šalyje. Antra vertus, vertinant prevencijos programas (pvz., sprendžiant klausimą dėl jų rėmimo ir finansavimo), vienas iš esminių vertinimo kriterijų turi būti tas, ar rengiant programą buvo įvertintos visos žinomos tinkamos šios programos tikslams pasiekti prevencinio poveikio priemonės.

4.4.2. Argumentai

Prevencijos priemonė – pagrindinis prevencinio darbo organizavimo elementas. Jos sudaro bet kokios prevencijos programos pagrindą, jas taikant daromas prevencinis poveikis. Dėl to prevencijos programos veiksmingumas iš esmės priklauso nuo to, ar teisingai parinktos prevencinio poveikio priemonės, ar sudarant programą buvo panaudotos visos tinkamos prevencinio poveikio priemonės. Dėl to veiksmingą prevencijos programą galima sudaryti tik gerai žinant ir mokant pritaikyti visą dabartinį prevencijos priemonių arsenalą.

⁵² Kaip žinoma, subsidiarumo principas vaidina didžiulį vaidmenį dabartinėje demokratinėje visuomenėje. Jis yra vienas pagrindinių Europos Sąjungos ir sprendimų joje priėmimo principų (žr. G. Gelauff, I. Grilo, A. Lejour (Eds.) *Subsidiarity and Economic Reform in Europe*. Springer, 2008).

Tuo tarpu prevenciniuose projektuose numatomų priemonių apžvalga parodė, kad mūsų prevencijos priemonių yra per mažai. Iš daugybės dabartiniams prevencijos mokslui žinomų ir praktikoje taikomų prevencijos formų panaudojamas tik nedidelis jų skaičius. Mūsų ekspertų pateiktas šios aplinkybės paaiškinimas yra tas, kad nusistovėjo tam tikrų prevencijos metodų taikymo tradicijos ir prevencijos subjektai blogai informuoti apie mažiau taikomus.

Siauras taikomų priemonių arsenalas gali iš esmės mažinti vykdomo mūsų šalyje prevencinio darbo veiksmingumą.

Visa tai ir skatina rekomenduoti numatyti parengimą metodinės literatūros, specialiai skirtos prevencinės veiklos dalyvių mūsų šalyje žinių ir sugebėjimų dėl perspektyvių, bet nepakankamai žinomų ir mažai taikomų situacinės prevencijos priemonių, rengimo. Savaime aišku, kad tokios literatūros rengimas galėtų būti pagrindas situacinės prevencijos dalyvių kvalifikacijos kėlimui, juos mokant (šios išleistos metodinės literatūros pagrindu), pvz., vykdant paskaitinę veiklą, seminarus, specialius praktinius užsiėmimus ir pan.

Antroji rekomendacijos dalis – sprendžiant klausimą dėl prevencijos programos rėmimo ir finansavimo, vertinti taikomų prevencijos priemonių arsenalo išsamumą, siejama su būtinumu remti tik programas, kurių veiksmingumas atitinka dabartinį mokslo ir prevencinės veiklos lygį. Numanoma, kad prevencinės veiklos programa, kurioje prevencijos tikslui pasiekti nebuvo įvertintos visos dabartiniams prevenciniam mokslui žinomos priemonės, negali būti pripažinta pakankamai veiksminga.

Mūsų šalyje sisteminant ir papildant taikytinas prevencinio poveikio priemones, šio sisteminimo išeities tašku ir pagrindu rekomenduojame pasirinkti JAV kriminologo Ronaldo Clarko pasiūlytą ir užsienio šalių prevencinėje veikloje plačiai taikomą 25 situacinės prevencijos metodų sistemą, atitinkamai ją pakomentavus ir pritaikius mūsų šalies sąlygoms⁵³.

4.5. 5 rekomendacija

4.5.1. Esmė

Atlikti išsamų Lietuvos gyvenamųjų vietovių prevencinį-architektūrinį auditą. Jį atliekant, įvertinti gyvenamųjų vietovių atitiktį pagrindiniams saugios erdvės reikalavimams. Organizuojant šį auditą, ypatingą dėmesį skirti aukščiausiu situacinių nusikaltimų mastu pasižyminčioms vietovėms. Organizuojant prevencinį-architektūrinį auditą, rekomenduojame pasiremti esamomis ir apčiuotomis tokio audito metodikomis (rekomenduojame „Winnipeg Committee for Safety“ parengtą tarptautinį „Safety Audit Manual“)⁵⁴.

4.5.2. Argumentai

Situacinės prevencijos praktikos mūsų šalyje analizė parodė, kad nepakankamai išnaudojamos galimybės, kurias teikia kompleksiniai prevenciniai-architektūriniai situacinės prevencijos metodai. Tuo tarpu dabartiniu metu sukaupti įtikinami šių metodų veiksmingumo ir perspektyvumo įvairiausių nusikaltimų prevencijoje įrodymai⁵⁵.

⁵³ <http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/learningzone/scptechniques.htm>.

⁵⁴ Winnipeg, 2010 // http://www.e-docs.net/docs/Safety_Audit_Manuals.pdf) ir tokio audito organizavimo patirtimi Vokietijoje (žr. Germany: Integrated Audits / Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick Crime Analysis – Rapid Implementation Approach, 2006, p. 38–39), Olandijoje (Kids&Space, Netherlands // Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick Crime Analysis – Rapid Implementation Approach, 2006, p. 79–80) ir Didžiojoje Britanijoje (Kong S. Crime opportunity profile survey analysis // Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick Crime Analysis – Rapid Implementation Approach, 2006, p. 163–165; A. Jongejan. Police label Secured Housing // Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS). A Quick Crime Analysis – Rapid Implementation Approach, 2006, p. 167–172).

⁵⁵ Schneider R. and Kitchen T. Crime Prevention and the Built Environment. Routledge: London and New York, 2007.

Svarbus žingsnis, įgyvendinant mūsų šalyje minėtus metodus, Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2003 m. gruodžio 24 d. įsakymu Nr. 705 buvo patvirtintas statybos techninis reglamentas STR 2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“ (Žin., 2004, Nr. 23-721; 2006, Nr. 24) ir statybos techninis reglamentas STR 2.02.02:2004 „Visuomeninės paskirties statiniai“ (Žin., 2004, Nr. 54-1851) (atitinkamai VII skyrius. Reikalavimai apsaugai nuo smurto, vandalizmo ir vagysčių ir VII skirsnis. Reikalavimai apsaugai nuo smurto, vandalizmo ir vagysčių).

Juose buvo suformuluoti pagrindiniai saugios erdvės reikalavimai gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų pagrindu. Tačiau tai tik pirmi, kad ir labai svarbūs žingsniai.

Siekiant išnaudoti prevencinių-architektūrinių priemonių galimybes, reikia praplėsti šiuos reikalavimus. Rekomenduojame tai atlikti įgyvendinant dvi priemones:

1. Įteisinant Europos SPTED nusikaltimų ir nusikaltimų baimės mažinimo projektuojant miesto teritorijas ir pastatus standartus ENV 14383-2⁵⁶.

2. Organizuojant jau esamų gyvenamųjų teritorijų, taip pat atskirų pastatų atitikties nustatytoms ekologinės kriminologijos standartams prevencinį-architektūrinį auditą.

Būtinumas kuo plačiau atsižvelgti į ekologinės kriminologijos pagrindu nustatytus reikalavimus projektuojamiems statiniams ir gyvenvietėms nekelia abejonių. Nemaža dalis jų įtvirtinta atitinkamuose norminiuose aktuose.

Tačiau minėti norminiai aktai, taip pat kaip ir mūsų siūlomi jų tolesni išplėtimai, reguliuoja tik projektuojamų bei rekonstruojamų pastatų saugumo nuo minėtų nusikaltimų užtikrinimą. Tai pirmiausia užprogramuoja labai lėtą saugios erdvės mūsų šalyje formavimą. Antra, saugios erdvės formavimas siejamas ne su konkrečios vietos kriminogenine situacija, ne su esamos gyvenamosios vietos realaus nesaugumo laipsniu, o nuo priklausančios nuo įvairiausių kitų momentų statybos ir rekonstrukcijos eigos.

Tuo tarpu siūlomas auditas leistų:

1. Išskirti gyvenamąsias vietas, pastatus, infrastruktūros elementus, kuriems labiausiai reikia saugios erdvės priemonės.

2. Išaiškinti tų priemonių atlikimo būtinybę ir svarbą, išaiškinant konkrečius prioritetus.

3. Sudaryti trumpalaikius ir ilgalaikius šių priemonių įgyvendinimo planus.

4.6. 6 rekomendacija

4.6.1. Esmė

Iš esmės pagerinti prevencijos dalyvių galimybes pasinaudoti užsienio šalių prevencijos mokslo ir praktikos laimėjimais, susipažinti su geriausia patirtimi. Todėl mūsų šalyje tikslinga sukurti specialų informacinį banką, kuriame būtų renkami, sisteminami ir lietuvių kalba aprašomi bei komentuojami tokie užsienio prevencijos projektai, kurie visiškai atitinka dabartinius prevencijos mokslo reikalavimus (visų pirma veiksmingumo kontrolės užtikrinimas).

4.6.2. Argumentai

⁵⁶ Žr. www.e-doca.net; www.designagainstcrime.org; www.cpted.net; taip pat: P. van Soomeren. The European standard for the reduction of crime and fear of crime by urban planning and building design5 ENV 14383-2 // Crime Opportunity Profiling of Streets (COPS); A Quick Crime Analysis – Rapid Implementation Approach, 2006, p. 177–186.

Kalbos barjeras vaidina svarbų vaidmenį prevencinės veiklos dalyviams susipažįstant su gausia ir perspektyvia užsienio patirtimi, vykdant nusikaltimų prevenciją apskritai ir ypač vykdant situacinę prevenciją.

Ypač blogai, kad nėra nuolatinės galimybės susipažinti su prevencijos projektais, kurie visiškai atitinka dabartinius reikalavimus, ypač veiksmingumo kontrolės srityje. Nemažai tokių projektų aprašoma ir apžvelgiama mokslinėje literatūroje. Čia ypač išskirtina jau minėta Hermano ir bendraautorių fundamentali monografija „Įrodymais paremta nusikaltimų prevencija“, skirta JAV prevencijos projektams, periodiniai leidiniai apie nusikaltimų prevenciją, tokie kaip „Journal of Scandinavian Studies in Criminology & Crime Prevention“, „Journal of Experimental Criminology“, „Criminal Justice Policy Review“ ir daugelis kitų, prevencijos projektų duomenų basės, pvz., „European Crime Prevention Network“ ir kt.

Mūsų prevencinio darbo dalyviams šie svarbūs žinių šaltiniai gan sunkiai prieinami. Ypač svarbus kalbos barjeras. Daugelis nemoka užsienio kalbos tiek, kad galėtų skaityti užsienio kriminologinę literatūrą prevencijos klausimais.

Visa tai sukelia prevencinės veiklos dalyvių „atskyrimą“ nuo pasaulio pastarojo laikotarpio laimėjimų nusikaltimų prevencijos srityje. Toks atskyrimas turi daug neigiamų pasekmių.

Viena vertus, neretai pažangiausias prevencijos formas įgyvendiname pavėluotai, praėjus daugeliui metų po jų atsiradimo.

Antra vertus, netaikome daugybės perspektyvių prevencinio darbo formų tik dėl to, kad mūsų prevencinės veiklos dalyviai yra nepakankamai informuoti apie jas, neturi tiesioginio ir operatyvaus priėjimo prie informacijos apie juos šaltinių.

Trečia, neleistinai paplinta „dviračių išradinėjimo“ praktika, kai naujai sugalvojamos jau egzistuojančios, taikomos, ištirtos, praktiškai išbandytos (ir neretai jau nepasiteisinusios ir atmestos) prevencijos priemonės (tiksliau, jų primityvesnės atmainos).

Ketvirta, organizuojant, vykdant ir vertinant prevencinį darbą, vyrauja ne pasaulio mokslo patikrinti teiginiai ir tyrimų rezultatai, o sveiko proto sumetimai (neretai būtent tie, kurie jau nepasiteisino kitų šalių praktikoje). Sena išmintis pataria mokytis iš svetimos patirties, o ne iš savo klaidų. Tačiau dabartiniu metu egzistuojantis informacinis kalbinis barjeras, neleidžiantis pasinaudoti tą patirtimi, verčia mūsų prevencijos dalyvius eiti mažiau perspektyviu mokymosi iš savo klaidų keliu.

Penkta, ypatingą nerimą kelianti aptariamo informacinio barjero pasekmė yra iš informacijos stokos kylantis vis didėjantis prevencijos dalyvių skeptiškumas ir intereso stoka užsienio patirtčiai. Priprantama gyventi dabartinės „informacinės blokados“ sąlygomis. Dėsningsai mažiau domimasi kitų šalių patirtimi, prevencijos mokslo laimėjimais. Atsiranda provincialaus uždarumo reiškiniai, kai prevencijos subjektai nesijaučia pasaulio prevencijos judėjimo dalyviais.

Tai lėtina prevencinės veiklos mūsų šalyje plėtrą, pažangiausių metodų ir patirties įsisavinimą, lemia mūsų šalies prevencijos atsilikimą nuo pasaulinio lygio. Visi šie procesai turi ypač didelį poveikį tokiai greitai besivystančiai, įsisavinančiai vis naujus prevencinio poveikio metodus nusikaltimų prevencijos formai kaip situacinė prevencija.

Mūsų rekomenduojamas informacinis bankas leistų greitai ir iš esmės išspręsti minėtą problemą. Jis leistų mūsų šalies prevencinės veiklos dalyviams lengvai ir greitai susiorientuoti tarptautinėje įvairių prevencijos problemų sprendimo patirtyje. Susidūręs su nauja prevencijos problema, prevencijos dalyvis galėtų iš karto išsiaiškinti, kokie jos sprendimo metodai yra pasaulio praktikoje, pasirinkti geriausią ir tinkamiausią savo problemos sprendimo būdą.

Antroji pasiūlymo dalis dėl šio vertimo papildymo kriminologiniais komentarais leistų tiksliau, kvalifikuočiau ir sėkmingiau panaudoti minėtą patirtį.

Rekomendacijos realizavimo mechanizmas. Galima manyti, kad geriausios patirties išaiškinimas, aprašymas ir komentavimas turi būti atliekamas kriminologijos specialistų pastangomis. Aišku, kad šis darbas turėtų būti atliekamas nuolat ir sistemingai, be to, reikalautų

didelių darbo sąnaudų. Dėl to jis neturi būti atliekamas visuomeniniais pagrindais ar tapti papildoma užduotimi kokiam nors etatiniam valdininkui. Reikalingas specialiai šiam darbui paskirtas darbuotojas, kurio pagrindinė užduotis – tokio informacijos banko sukūrimas ir priežiūra. Manytume, kad Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje galima būtų numatyti tokios tarnybos organizavimą ir tinkamą jos finansavimą.

4.7. 7 rekomendacija

4.7.1. Esmė

Užtikrinti, kad situacinės prevencijos priemonės būtų parenkamos ir taikomos visapusiško nusikaltimo, jo pobūdžio, jam būdingų tipinių nusikaltėlio ir aukos asmenybių, nusikaltimo aplinkybių pažinimo pagrindu. Tam tikslui reikia įgyvendinti dvi priemonių grupes.

Pirma, parengti tipinių nusikaltimų, kuriems taikomos situacinės prevencijos priemonės, aprašymus. Šie aprašymai turėtų maksimaliai palengvinti prevencijos priemonių pasirinkimą priklausomai nuo nusikaltimo, kurio prevencijai jie skirti, ypatumų.

Aprašymų pagrindą turėtų sudaryti argumentuotos rekomendacijos dėl:

- 1. Prevencijos metodų, labiausiai pasiteisusių vykdant šio nusikaltimo prevenciją.*
- 2. Pasirinkimo taikant juos konkrečiu atveju kriterijų.*
- 3. Aplinkybių ir atvejo ypatumų, į kuriuos reikia atsižvelgti taikant pasirinktą priemonę.*

Kaip pavyzdį, į kurį turėtų būti orientuotas toks nusikaltimų aprašymų bankas, rekomenduojame JAV POP nusikaltimų prevencijos aprašymų sistemą.

Antra, formuoti prevencijos veiklos dalyvių įgūdžius taikant prevencinės nusikaltimų analizės metodus.

Manytume, kad šiam tikslui pasiekti reiktų orientuotis į SARA prevencinės analizės sistemą ir jos variantą prevencijos praktiniams darbuotojams – 60 žingsnių į analizės sistemą. Ši sistema turi būti aprobuota ir adaptuota Lietuvos sąlygomis.

4.7.2. Argumentai

POP ir SARA sistemų taikymas ir, kas ypač svarbu, eilinių prevencijos dalyvių mokymas jas taikyti suvaidino didelį vaidmenį tobulinant nusikaltimų prevenciją angliškai kalbančiose šalyse.

Ir viena, ir kita leidžia net ir specialaus parengimo neturintiems prevencijos dalyviams, norintiems vykdyti tam tikro nusikaltimo prevenciją pirmiausia operatyviai ir patogiai susipažinti su svarbiausia informacija, kurį yra svarbi vykdant šio nusikaltimo prevenciją (čia ypač naudingi POP aprašai), be to, atitinkamai panaudoti šias žinias konkrečioje situacijoje, pritaikyti jas šios situacijos ypatumams (čia svarbus SARA metodikos įsisavinimas).

Rekomendacijos įgyvendinimo mechanizmas. Kaip ir ankstesnės rekomendacijos atveju, pirmas žingsnis galėtų būti atitinkamų priemonių įtraukimas į Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo priemonių sąrašą. Šios priemonės apimtų: 1. Paminėtų metodikų pagrindu turėtų būti parengti ir paskelbti lietuviški (Lietuvos realijas atspindintys) tokių metodikų variantai. 2. Organizuoti prevencijos dalyvių mokymai.

4.8. 8 rekomendacija

4.8.1.Esmė

Užtikrinti esminį vykdomų mūsų šalyje situacinės prevencijos programų veiksmingumo didinimą, tam tikslui panaudojant dabartinius prevencijos priemonių veiksmingumo įvertinimo metodus, ypatingą dėmesį skiriant kontrolinių grupių metodui. Sprendžiant klausimą dėl prevencijos programų finansavimo ir kitokio rėmimo, reikalauti, kad numatomų priemonių veiksmingumas būtų užtikrintas dabartinį prevencijos mokslo lygį atitinkančiomis priemonėmis. Reikalauti, kad įgyvendinus prevencijos programą, dabartinį mokslo lygį atitinkančias metodus būtų įvertintas taikytų prevencinio poveikio priemonių realus veiksmingumas. Neremti situacinės prevencijos programų, kurių pagrindą sudaro prevencijos priemonės, kurių neveiksmingumas Lietuvos sąlygomis išryškėjo vykdant ankstesnes prevencijos programas. Formuoti šalies mastu ir skatinti formavimą lokaliu lygmeniu veiksmingų situacinės prevencijos priemonių „banką“, t. y. tokių priemonių, kurių veiksmingumas mūsų šalies sąlygomis buvo patvirtintas įvertinant jų veiksmingumą dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkančiomis priemonėmis.

4.8.2. Argumentai

Kaip parodyta apibūdinant situacinės prevencijos organizavimą Lietuvoje, prevencijos projektams formaliai keliamas veiksmingumo kontrolės reikalavimas. Tačiau šiam reikalavimui įgyvendinti netaikomi dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkantys veiksmingumo įvertinimo metodai. Dėl to potencialus siūlomo prevencijos projekto veiksmingumas vis dar vertinamas intuityviai buitinių samprotavimų pagrindu. Rezultatas: 1. Praktiškai visi projektai pripažįstami veiksmingais (visada sugebame sugalvoti kažkokį paaiškinimą, kodėl svarstomas projektas turėtų būti veiksmingas). 2. Apie projektų veiksmingumą sprendžiama iš kriterijų, kurie nieko bendro neturi su veiksmingumu (prevencinėje programoje dalyvavusių žmonių skaičius, t. y. tų, į kuriuos buvo nukreiptas prevencinis poveikis – kuo skaičius didesnis, tuo projektas laikomas „veiksmingesniu“, kontingentas – kuo problemiškesnis, tuo projektas laikomas „veiksmingesniu“ ir pan.).

Neveiksmingumas – tai viena iš svarbiausių visos mūsų prevencijos (taip pat ir situacinės) problemų. Kaip buvo parodyta aptariant situacinės prevencijos būklę, ryškiausias prevencinio darbo mūsų šalyje organizavimo bruožas yra kontrastas tarp, iš vienos pusės, jo didžiulės apimties, jam skiriamo dėmesio, pastangų, lėšų ir, iš kitos pusės, jo pernelyg nežymaus rezultato.

Dėl viso to veiksmingumo kontrolės problema mūsų šalyje ir jos sprendimo būdai turėtų būti ypač nuodugniai aptarti.

Viena svarbiausių dabartinės prevencijos mokslo išvadų yra ta, kad vykdant nusikaltimų prevenciją būtina griežta taikomų prevencinių priemonių veiksmingumo kontrolė⁵⁷. Šios griežtos kontrolės būtinumas išplaukia pirmiausia iš to, kad, kaip paaiškėjo iš plataus prevencinių projektų veiksmingumo tyrimo, joks, kad ir stipriausias intuityvus, sveiko proto, gyvenimiškos ir profesinės patirties paremtas išankstinis įsitikinimas dėl tam tikros prevencijos priemonės veiksmingumo dažniausiai yra apgaulingas.

Antra vertus, šie tyrimai įrodė būtent griežtos – tiesioginės veiksmingumo kontrolės būtinumą (Justickis V., 2004). Kalbant apie tiesioginę kontrolę, turima omeny besiremiančią tiksliais metodais, kurie išaiškina priežastinį ryšį tarp prevencinio poveikio taikymo ir nusikalstamumo pokyčių. Prevencinio poveikio veiksmingumo įvertinimo metodas turi pirmiausia išryškinti tuos nusikalstamumo pokyčius, kuriuos sukėlė būtent prevencijos priemonė. Įvertinimo metodas turi „išskirti“ pokyčius, kuriuos sukėlė prevencijos priemonė, atskiriant juos nuo

⁵⁷Sherman L., Farrington D. at al. Evidence-based crime prevention. N-Y. Rutledge, 2006.

pasikeitimų, sukeltų įvairiausių kitų veiksnių. Tai labai svarbus reikalavimas. Mat, nusikalstamumo pokyčiai, kuriuos stebime, vykdant nusikalstamumo prevenciją, gali būti sukelti pačių įvairiausių kitų socialinių, ekonominių, kultūrinių ir pan. veiksnių, veikiančių tuo metu, kai vykdomas prevencijos projektas. Dėl to teigiami nusikalstamumo pokyčiai stebimi baigus projektą, gali neturėti nieko bendro su panaudotomis prevencijos priemonėmis. Dėl to pats faktas, kad stebimi tam tikri teigiami pokyčiai, jokių būdu negali liudyti, kad tai įvyko būtent dėl prevencijos priemonės panaudojimo ir kad ši priemonė buvo tuo būdu veiksminga.

Lygiai taip pat, jeigu, pritaikę tam tikrą prevencijos priemonę, nestebime reikiamų teigiamų pokyčių, tai dar nereiškia, kad priemonė nėra veiksminga ir kad jokio prevencinio poveikio nebuvo.

Ir vienu, ir kitu atveju prevencinis poveikis, kad ir ženklus, galėjo būti „užmaskuotas“ kitų nusikalstamumą veikiančių veiksnių.

Dėl to, įvertinant prevencijos veiksmingumą, susiduriama su labai svarbia problema – išskirti būtent panaudotos prevencijos poveikio rezultatus, „apvalyti“ jos poveikį nuo visų kitų.

Prevencijos priemonės poveikiui išskirti iš visų kitų nusikalstamumo lygių veikiančių veiksnių naudojama kontrolinių grupių metodika. Vykdamas prevencinę priemonę, lyginami nusikalstamumo pokyčiai vadinamojoje „eksperimentinėje“ grupėje (ten, kur prevencijos priemonė buvo taikoma) su nusikalstamumo pokyčiais „kontrolinėje“ grupėje, kur prevencijos priemonės nebuvo taikytos. Jeigu matyti vienodi nusikalstamumo pokyčiai ir vienoje, ir kitoje grupėje (pvz., jis sumažėjo), daroma išvada, kad tie pokyčiai nesukelti prevencijos priemonių. Tai reiškia, kad nusikalstamumo prevencijos priemonė yra neveiksminga. Tuo tarpu, jeigu reikiami nusikalstamumo pokyčiai stebimi tik eksperimentinėje grupėje, bet jų nėra kontrolinėje, turime pagrindą vertinti prevencijos priemonę kaip veiksmingą.

Taigi jokie nusikalstamumo pokyčiai patys (be kontrolinės grupės metodikos taikymo) negali liudyti apie prevencijos priemonės veiksmingumą. Juo labiau apie tai negali liudyti įvairiausi subjektyvūs vertinimai, pvz., gyventojų pasisakymai, atskirų jų grupių (vadinamųjų „ekspertų“) apklausos rezultatai, jų pareiškimai, kad, jų nuomone, „situacija pagerėjo“, „padėtis pasikeitė“, „nusikaltimų pastebimai sumažėjo“ ir pan. Visi šie vertinimai taip pat priklauso nuo įvairiausių pašalinių veiksnių ir jų pokytis gali atspindėti būtent tų veiksnių (o ne prevencijos priemonės) poveikį.

Taigi tik tiesioginis prevencinių priemonių veiksmingumo įvertinimas (vykdomas, kaip jau aptarta, taikant kontrolinės grupės eksperimentinius metodus) leidžia patvirtinti ar paneigti jos veiksmingumą.

Ar galima tikėtis, kad prevencijos programa, kurios veiksmingumas nėra patikrintas, visgi bus veiksminga? Kelis kartus atliktas prevencijos projektų veiksmingumo apibendrinimas įtikinamai parodė, kad dauguma prevencijos priemonių, kurių veiksmingumas nebuvo patikrintas mokslo numatytais priemonėmis, yra neveiksmingos. R. Martinsono (1976) garsaus darbo „Niekas neveikia“ („Nothing works“) pagrindas buvo kelių šimtų įvairiausių prevencijos projektų veiksmingumo apibendrinimas. Apibendrinimo išvada gan vienareikšmė – tik nežymi, vos kelis procentus sudaranti prevencijos projektų dalis buvo vienu ar kitu laipsniu veiksminga. Didžioji dauguma kitų buvo arba neveiksminga, arba jų veiksmingumo negalima buvo nustatyti.

1996 m. Laurencio Shermano vadovaujamas mokslininkų kolektyvas JAV Kongreso pavedimu atliko naują JAV ir kitose šalyse vykdomų prevencijos programų veiksmingumo apibendrinimą. Jų tyrimo išvada buvo lygiai tokia pati: jeigu tam tikra prevencijos programa vykdoma nepatikrinus jos veiksmingumo, yra beveik tikra garantija, kad ji bus neveiksminga.

Autoriai ištyrė ir kitą klausimą – kiek galima tikėti veiksmingumu tų prevencijos priemonių, kurių veiksmingumas buvo patikrintas, tačiau tai buvo daroma netiesioginiais metodais (tai yra kitais, negu kontrolinių grupių metodikos pagalba). Ir šiuo atveju išvados buvo vienareikšmės. Vertinant prevencijos priemonės veiksmingumą netiesioginiais metodais, negaunama net apytikrio veiksmingumo įvertinimo. Neretai priemonė, kuri, taikant netiesioginius

metodus, buvo įvertinta kaip veiksminga, pasirodo visiškai neveiksminga patikrinus tai tiesioginiais metodais. Iš to darytina svarbi išvada, kad prevencijos priemonių veiksmingumas turi būti įvertintas taikant būtent tiesioginius metodus⁵⁸.

Svarstant griežtos prevencijos priemonių veiksmingumo kontrolės būtinumą, labai svarbu turėti omenyje tai, kad prevencinė veikla yra labai brangi, reikalauja daugelio žmonių pastangų ir nemažai lėšų. Dėl to projekto, kurio veiksmingumas nėra griežtai, naudojant dabartinio mokslo reikalavimus atitinkančius metodus, patikrintas, vykdymas yra neleistinas didelių piniginių lėšų ir žmonių darbo švaistymas. Dėl to projektai, kurių veiksmingumas nėra patikrintas, neturi būti vykdomi.

Dėl to remiant prevencijos projektus pradėta reikalauti dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkančių įrodymų (tarp jų ir minėtos kontrolinės grupės pagrindu), kad jie bus veiksmingi. Atmetami visi intuityvūs, pasvarstymais, buitinais sumetimais, asmenine profesine patirtimi, nusikalstamumo pokyčiais ir pan. paremti veiksmingumo įrodymai.

Reikalavimas pateikti siūlomo projekto veiksmingumo įrodymus, paremtus dabartinį prevencijos mokslo lygį atitinkančiais metodais, keliamas nagrinėjant visus prevencijos projekto rėmimo klausimus, prašant tiek valstybės, tiek privačių prevencijos veiklą remiančių fondų finansavimo.

Veiksmingumo patikrinimas tiesioginiais metodais ypač perspektyvus vykdant situacinės prevencijos priemones. Mat čia nesusiduriama su didesniais sunkumais organizuojant kontrolinę grupę. Vykdamas prevencijos priemones tam tikroje teritorijoje (mieste, rajone, apylinkėje) kartu paprasčiausiai stebimi pokyčiai kitoje (ar kitose) panašioje (kontrolinėje) teritorijoje, kurioje prevencijos priemonės netaikomos. Vykdamas prevencijos priemones tam tikroje mokyklų grupėje, pažeidimų dinamika jose lyginama su kitų panašių mokyklų grupe. Dabartinis prevencijos mokslas išvystė daugybę priemonių, kurios padeda užtikrinti maksimaliai įmanomą tokio palyginimo korektiškumą ir informatyvumą.

Deja, nusikaltimų prevencijos veiksmingumo užtikrinimo srityje Lietuva yra gerokai atsilikusi nuo kitų šalių. Šimtų rengiamų, finansuojamų ir vykdomų prevencijos projektų veiksmingumas niekaip netikrinamas, jį įvertinant remiamasi (taip, kaip tai buvo daroma prieš 40 metų) entuziazmu, projekto autorių vidiniu įsitikinimu ir jų šventu tikėjimu, kad „turėtų veikti“, kad „reikia imtis visų priemonių“ ir dėl to visos prevencijos programos yra veiksmingos.

Valstybinių nusikalstamumo prevencijos programų rengimas yra svarbi nusikalstamumo prevencijos organizavimo valstybės mastu forma. Mūsų šalyje priimta ir gavo valstybės finansavimą daugybė tokių programų. Tai Ekonominių nusikaltimų kontrolės programa (1993, 1994, 1995 m.), Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programa (1999–2003 m., 2004–2008 m.), Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa, Nusikaltimų asmeninei (privatinei) nuosavybei kontrolės programa (1993 m.), Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa (1999 m.), Vaikų ir paauglių nusikaltimų prevencijos programa (1997–2004 m.) ir dar dešimtys kitų (korupcijos ir organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, transporto nusikaltimų, nepilnamečių užimtumo, nuteistųjų užimtumo ir pan.)

Kiekviena iš tų programų apima dešimtis ir net šimtus prevencijos priemonių, dėl kurių tikimasi, kad jos „turėtų veikti“, kad jų vykdymas pats savaime kažkaip užtikrins atitinkamo nusikaltimo prevenciją. Tų priemonių pobūdis pakankamai vienodas, daugelis jų keliauja iš programos į programą. Tipiškiausios yra: įsteigti naujus etatus (socialinio pedagogo ir pan.), didinti užimtumą, šviesti per mokyklą ir visuomenės informavimo priemones, organizuoti asmenų, atsakingų už atitinkamų nusikaltimų prevenciją, mokymą, sustiprinti priežiūrą, tobulinti tam tikros veiklos reglamentavimą (rengiant tam tikslui naujus norminius aktus), sugriežtinti

⁵⁸ Sherman L., Gottfredson D. ir kt. Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising. A report to the United States Congress. Prepared for the National Institute of Justice. Department of Criminology and Criminal Justice. University of Maryland, 1998.

baudžiamąją ir administracinę atsakomybę, didinti už prevenciją atsakingų pareigūnų atsakomybę, gerinti atitinkamų institucijų bendradarbiavimą ir pan.

Nė vienos iš tų priemonių veiksmingumas netikrinamas tiesiogiai, dabartiniiais veiksmingumo kontrolės metodais. Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos rezultatai pateikiami šios programos vykdymo metinėse ataskaitose. Tačiau šios ataskaitos niekada nepateikia informacijos apie realų atliktų prevencijos priemonių poveikį nusikalstamumui. Kaip priemonės įvykdymo rezultatas traktuojamas pats *priemonės įvykdymas*, o ne jos poveikis nusikalstamumui. O rezultatas numanomas, tai yra manoma, kad jis „turėtų būti“⁵⁹. Realus įvykdytų prevencijos priemonių veiksmingumas, netgi tuo atveju, kai prevencijos programa buvo patvirtinta Vyriausybės lygiu ir vykdoma šalies mastu, nekontroliuojamas.

Įtraukiant minėtas priemones į eilinę programą, tiesiog preziumuojama, kad šios priemonės padarys reikiamą poveikį – sumažins atitinkamų nusikaltimų skaičių. Toks preziumavimas keliais dešimtmečiais atsilieka nuo dabartinio mokslo žinių ir metodinių reikalavimų.

Netikrinant prevencijos priemonių veiksmingumo, į valstybės programas įtraukiama daugybė neveiksmingų priemonių, didžiausia dalis skiriamų lėšų panaudojama kaip tik šioms efekto neduodančioms prevencijos priemonėms finansuoti, realiai nevykdoma nusikalstamumo kontrolė ir prevencija. Tuo būdu sukeliama iliuzija, kad su nusikalstamumu energingai kovojama, kad jau imtasi reikiamų priemonių ir dėl to po tam tikro laiko nusikalstamumo mastas sumažės.

Reikia ypač pažymėti, kad bendrai paėmus teorinis būtinumas griežtai kontroliuoti veiksmingumą mūsų šalyje lyg ir jau nebekelia abejonių. Šiai problemai skirti mokslo straipsniai ir universitetiniai vadovėliai, kuriuose smulkiai apžvelgti prevencijos priemonių veiksmingumo įvertinimo būdai ir problemos, aptarti įvairiausių prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimo rezultatai, pateikti veiksmingumo įvertinimo metodų paaiškinimai (V. Justickis, 2004), parengta jau minėta daugumai skaitytojų skirta prevencijos projektų veiksmingumo įvertinimo metodika, numatomas prevencijos dalyvių mokymas ja naudotis. Tačiau praktiškai realioje prevencinėje veikloje veiksmingumo įvertinimas patikimais, dabartinį mokslo lygį atitinkančiais būdais netapo įteisintu reikalavimu.

Reikalavimas griežtai, dabartiniiais metodais vertinti veiksmingumą nėra įtraukiamas į skelbiamus konkursus, jis nekeliamas siūlant priemones Nacionalinei nusikaltimų kontrolės ir prevencijos programai.

Dėl to ir toliau remiama daugybė prevencijos programų, kurių veiksmingumas arba iš viso neįvertinamas, arba tai ir toliau daroma paprasčiausiai nurodant kažkokius „teigiamus pokyčius“, kurie, manytina, atsirado dėl panaudotų prevencijos priemonių.

Taigi prevencijos judėjimas mūsų šalyje susidūrė su esminės reformos būtinumu. Mums tenka vytis, imtis priemonių, kad prevencinis darbas mūsų šalyje atitiktų dabartinį pasaulio lygį.

Būtent to tikslo ir siekia mūsų teikiama rekomendacija, kad nebūtų finansuojamos prevencijos programos, kurioms nėra atliktas atitinkantis dabartinio mokslo metodinių reikalavimų jų veiksmingumo patikrinimas. Svarbu organizuoti prevencijos priemonių metodinės kontrolės sistemą – instituciją, kuri galėtų įvertinti teikiamų paramai gauti prevencijos projektų galimą veiksmingumą. Parengti ir numatyti realizuoti projektai turi iš anksto numatyti dabartinio prevencijos mokslo reikalavimus atitinkančius prevencinio poveikio įvertinimo instrumentus. Reikia sukcentruoti paramą tik tiems, kuriuose yra dabartinio mokslo reikalavimus atitinkantis jų veiksmingumo pagrindimas.

⁵⁹Žr., pvz., Informacija apie Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2007–2009 metų įgyvendinimo priemonių plano, patvirtinto Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimu Nr. 806, vykdymą 2007 m.; http://www.vrm.lt/uploads/media/2007_ataskaitos_2_priedas.doc.

4.9. 9 rekomendacija

4.9.1 Esmė

Užtikrinti prevencinės veiklos mokslinę-metodinę infrastruktūrą. Užtikrinti mokslo atstovų (kriminologų, kitų prevencijos specialistų) dalyvavimą nusikaltimų prevencijoje tiek rengiant prevencijos programą, tiek įvertinant taikomų joje priemonių veiksmingumą bei nustatant projekto padarytą prevencinį poveikį. Prevencinės veiklos dalyvis turi turėti nuolatinę galimybę gauti kvalifikuotą, lengvai prieinamą, konkrečią, visavertę kriminologo ar kito prevencijos specialisto pagalbą. Tai turėtų būti pagalba, susieta su konkretaus prevencijos projekto rengimu, apskritai su paties prevencijos dalyvio kvalifikacijos kėlimu, informuotumo didinimu, prevencinio darbo įgūdžių formavimu ir tobulinimu.

Ši veikla turėtų tapti nuolatinium „kanalu“, kuris „sujungtų“ prevencinės veiklos dalyvius su dabartiniu prevencijos mokslu, jo naujausiais laimėjimais.

4.9.2. Argumentai

Dauguma prevencinės veiklos dalyvių neturi specialaus pasirengimo prevencijos srityje. Dėl to rengdami ir vykdydami prevencijos projektus, jie susiduria su daugybe metodinių sunkumų, daro klaidų, nerealizuoja esamų, bet jiems nežinomų prevencijos veiksmingumo padidinimo galimybių. Dabartinio prevencijos mokslo laimėjimai pas juos ateina per daugybę tarpinių grandžių (paskaitos, perskaityta medžiaga, pokalbiai, susitikimai, seminarai).

Dėl to jų parengimas dažniausiai yra nesistemins, jų žiniose apie prevencijos dėsningumus ir metodus yra daugybė spragų, kurios „užpildomos“ sveiko proto sumetimais, politiniais, ideologiniais, doroviniais ir kitokiais įsitikinimais. Tai tampa svarbiu visos prevencijos, ypač situacinės prevencijos, stabdžiu. Mūsų rekomendacija ir siūlo šios problemos sprendimą – organizuoti specialų nuolat veikiančią ir prieinamą „kanalą“, kuris padėtų prevencinės veiklos dalyviams rasti sąlytį su dabartiniu mokslo laimėjimais. Antra teikiama rekomendacijos dalis kaip tik ir nukreipta į tai, kad dabartinio mokslo laimėjimai taptų dar prieinamesni ir būtų daug greičiau ir lengviau įgyvendinami kasdieniame prevenciniame darbe, palyginti su dabartiniu metu.

Tokioje situacijoje jiems labai svarbu gauti specialisto konsultaciją. Toks specialistas galėtų suteikti reikiamą informaciją, nurodyti tolesnius informacijos šaltinius, pateikti rekomendacijų, kaip spręsti problemą, padėti išaiškinti padarytas klaidas, nurodyti prevencijos dalyviui jo kvalifikacijos spragas ir padėti jas pašalinti, išnagrinėti parengtą projektą ir pateikti jo tobulinimo rekomendacijas, išpėti dėl problemų ir sunkumų, su kuriais gali būti susidurta realizuojant projektą, patarti dėl šių problemų įveikimo būdų, padėti įvertinti projekto vykdymo rezultatus. Svarstant su projekto realizavimo susietus klausimus, ypač dėl jo finansavimo, toks specialistas galėtų atlikti parengto projekto ekspertinį įvertinimą, pvz., įvertinti, ar sudarant projektą buvo panaudotos dabartinės kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos žinios.

Dabartiniu metu visa ši pagalba praktiškai neprieinama prevencinės veiklos dalyviui.

Pirmiausia ji neprieinama geografiniu požiūriu. Turint omeny, kad dauguma kriminologijos ir prevencijos specialistų dirba didžiuosiuose šalies miestuose, ši pagalba sunkiai prieinama kituose miestuose gyvenantiems prevencijos dalyviams.

Antra, ji neprieinama organizaciniu požiūriu. Dabartiniu metu prevencijos dalyvių rėmimas neįeina į esamų prevencijos specialistų funkcijų ratą. Tos funkcijos apima mokslinio tyrimo ar dėstymo vykdymą, dalyvavimą pačių organizuojamuose projektuose. Prireikus gauti mokslinę specializuotą pagalbą eiliniam prevencijos dalyviui kyla nelengva užduotis – savarankiškai rasti organizacinį šios pagalbos gavimo būdą. Jis turi rasti būdą paskatinti

specialistą atlikti reikiamą darbą konsultuojant, susipažįstant ir nagrinėjant projektą ir pan. Šią problemą sunkiai išsprendžia dauguma prevencijos dalyvių.

Tuo tarpu siekiant toliau tobulinti prevencinę veiklą būtina užtikrinti nuolatinę ir nesunkiai prieinamą galimybę gauti reikiamą mokslinę specializuotą pagalbą, t. y. būtina turėti nuolatinį „kanalą“, leidžiantį gana lengvai pasinaudoti dabartiniu mokslu, jo išvadomis ir metodais.

Rekomendacijos realizavimo mechanizmas. Rekomendacijai realizuoti reikalinga institucija, kuri:

- turi galimybę pasitelkti mokslininkus – prevencijos specialistus;
- jos paslaugos turėtų būti gana lengvai prieinamos tiek didžiuosiuose Lietuvos miestuose, tiek ir kitose vietose;
- ji turi turėti galimybę teikti visas su prevencijos programų rengimu, įgyvendinimu ir jų veiksmingumo įvertinimu susietas paslaugas;
- ji turi teikti švietimo, kvalifikacijos teikimo paslaugas, atlikti ekspertinius įvertinimus.

Organizuojant tokią instituciją, galima eiti dviem keliais.

Pirmas – suteikti specializuotiems, prevenciją vykdančioms padaliniais galimybę pritraukti specialistų – kriminologų, sudarant su jais darbo ar kitokio pobūdžio sutartis. Šio varianto privalumas yra tas, kad minėtų teritorinių padalinių yra visuose šalies rajonuose ir tokia organizacija išsprendžia itin svarbią antrą problemą – pagalbos teikimą kituose Lietuvos miestuose.

Antras – organizuoti tokią instituciją Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro ar Teisės instituto pagrindu. Šios įstaigos jau turi reikalingus kriminologų – prevencijos specialistų kadrus. Tačiau šiuo atveju sunkiau išsprendžiama kitų, mažesnių Lietuvos miestų, gyvenamųjų vietovių aprūpinimo pagalba problema.

4.10. 10 rekomendacija

4.10.1. Esmė

Kelti ir tikslinti prevencinės veiklos dalyvių kvalifikacinius reikalavimus. Numatyti atitinkamas kvalifikacines pakopas ir sudaryti tiksliai kiekvienai pakopai skirtus kvalifikacinius reikalavimus, numatant kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos žinias bei sugebėjimus, būtinus šiai pakopai gauti.

Sudaryti prevencijos dalyviams galimybes suvokti šias žinias ir sugebėjimus. Sudaryti sąlygas jiems patvirtinti savo kvalifikaciją laikant atitinkamos pakopos egzaminą. Nustatyti sertifikatus ar kito tipo dokumentus, liudijančius prevencijos dalyvio kvalifikacijos nusikaltimų prevencijos srityje lygį.

4.10.2. Argumentai

Nusikaltimų prevencijos veikla, ne mažiau negu visos kitos, kenčia nuo mėgėjiškumo. Didžiausia prevencijos dalyvių dalis neturi profesionalių šios srities žinių. Dar blogiau, kad šitų žinių ne tik neturima, bet ir nesuvokiama, kam jų reikia.

Dėl to didžiausią vaidmenį organizuojant prevenciją, priimant svarbiausius sprendimus, vaidina atskirų prevencijos dalyvių asmeniniai, gyvenimiški ir politiniai įsitikinimai, buitiniai sumetimai, skonis. Svarstant nusikaltimų prevencijos tam tikroje vietoje būtinumą ir strategiją, neretai vadovujamasi ne moksline kriminalinės situacijos analize, o tuo momentu patraukusiomis dėmesį kriminologinėmis ar prevencijos idėjomis, reaguojama į rezonansinį atvejį, vadovujamasi daugumos nuomone. Vienos ar kitos prevencijos krypties pasirinkimas neretai

priklauso ne nuo jų visapusiško mokslinio įvertinimo, o nuo atskirų asmenų, dalyvaujančių diskusijoje dėl šių krypčių, gražbylostės.

Mokslinių, kriminologinių, nusikaltimų prevencijos tyrimų pagrindu pateikiami argumentai vaidino šioje situacijoje antraeilę reikšmę, užleisdami savo vietą kitiems, nesusijusiems su mokslu ir netgi tiesiog prieštaraujantiems jam.

Su ta pačia problema buvo susidūrusios ir pačios įvairiausios profesinės veiklos sferos: medicina, teisė, psichologija, pedagogika, architektūra ir daugelis kitų. Visais tais atvejais sprendimas buvo randamas organizuojant dalyvių kvalifikacijos įgijimą, įvertinimą ir jos turėjimo patvirtinimą.

Taigi nusikaltimų prevencijos veikloje tai leistų:

1. Aiškiau atskirti profesionalią ir populistinę prevencijos kryptis.
2. Prevencijos dalyviams geriau susiorientuoti dėl vieno ar kito kvalifikacijos prevencijos klausimais lygio. Tai ypač svarbu kaip tik mažiausią kvalifikaciją turintiems prevencijos dalyviams, kuriems nelengva savarankiškai susidaryti nuomonę apie kitų žmonių kvalifikaciją, apsispėsti, kiek galima pasikliauti jų pasiūlymais ir vertinimais.
3. Sudarys paskatą didinti kvalifikaciją, susijusią su prevencija.
4. Padės geriau apsaugoti prevencinę veiklą nuo mėgėjiškų projektų, pasiūlymų, vertinimų.
5. Sudarys geresnį pagrindą operatyviam mokslo laimėjimų naudojimui.

Be to, reikia pabrėžti, kad siūloma kvalifikacijų pakopų sistema jokių būdu nekeltų tikslo kokių nors būdu apriboti dalyvavimą prevencijos veikloje asmenų, neturinčių atitinkamos kvalifikacijos. Atvirkščiai, ši sistema padeda jiems iš karto rasti savo vietą prevencinėje veikloje, sudaro jų aiškia viziją to, kaip jie gali tobulėti toliau dalyvaudami šioje veikloje.

Rekomendacijos įgyvendinimo mechanizmas. Manytume, kad tokias prevencijos dalyvio kvalifikacijos įvertinimo funkcijas galėtų atlikti 9 rekomendacijoje aptarta specializuota institucija.

4.11. 11 rekomendacija

4.11.1. Esmė

Pakeisti situacinės prevencijos priemonių ekonominį ir finansinį statusą. Šalies mastu įgyvendinti jų finansinės analizės metodus. Taip užtikrinti tikslų santykio tarp išlaidų prevencijos priemonei įgyvendinti ir jos įgyvendinimo dėka sumažėjusios žalos visuomenei bei atskiriems jos piliečiams įvertinimą. Siekiant šį tikslą įgyvendinti, panaudoti ir adaptuoti Lietuvos sąlygomis JAV Justicijos instituto parengtą prevencijos priemonių ir programų finansinio efekto įvertinimo metodiką⁶⁰.

4.11.2. Argumentai

Viena svarbiausių kliūčių situacinei prevencijai plėtoti yra finansinės problemos, ribotos galimybės skirti jai reikiamas finansines lėšas. Tačiau ši problema kyla iš dalies dėl to, kad svarstant finansinių lėšų reikalingumą skirti prevencijai, neatsižvelgiama į teigiamą finansinį daugelio prevencijos priemonių efektą. Šis efektas atsiranda: 1) mažinant nusikaltimų daromą žalą; 2) mažinant su nusikaltimo išaiškinimų procesinėmis priemonėmis ir nusikaltėlio nubaudimu susietas išlaidas. Minėta JAV Justicijos instituto parengta prevencinių priemonių ir programų finansinio efekto įvertinimo metodika leidžia išspręsti šią problemą ir tiksliai įvertinti galutinį

⁶⁰ Aos, P S. Phipps, R. Barnoski, and R. Lieb. The comparative costs and benefits of programs to reduce crime (Version 4.0, 2001), kurią parengė: Washington State Institute for Public Policy (Olympia, WA; <http://www.wa.gov/wsipp>).

(sumarini) prevencijos priemonės finansinį efektą. Tuo būdu atsiranda galimybė atrinkti finansiškai veiksmingas ir tuo būdu pelningas situacines prevencijos priemones ir programas.

Programa buvo panaudota vertinant 400 prevencijos programų, kurios buvo įgyvendintos Šiaurės Amerikoje per paskutinius XX a. 25 metus, finansinį efektą.

Tai buvo įvairiausio pobūdžio prevencijos programos. Tarp jų nemažą dalį sudarė ir programos, visiškai ar iš dalies skirtos situacinei nusikaltimų prevencijai.

Išnagrinėję šių programų finansinį efektą, metodikos autoriai išskyrė prevencijos priemonių grupę, kuri yra veiksminga ekonomine prasme – tai yra jų pasiekiamas teigiamas finansinis efektas viršija skiriamas jų realizavimui išlaidas. Metodikos autoriai pavadino šias prevencijos programas pelningomis mokesčių mokėtojo lėšų investicijomis. Dalis tų programų buvo įvertintos kaip itin pelningos. Jose kiekvienas į jas investuotas doleris duodavo iki 20 dolerių grįžtamąjį efektą. Paaiškėjo, kad dažniausiai tokį pelno efektą duoda jaunimo programos, iš kurių dauguma susietos su situacine prevencija, – jaunimo poilsio, mokymo, smurto prevencijos ir panašiomis programomis.

Antra vertus, paaiškėjo, kad egzistuoja ir aiškiausiai nepelningos programos, investavimas į kurias ne tik neduoda pelno efekto, bet atvirkščiai, išlaidos joms gerokai viršija jų „pajamas“. Dalis jų tikrai pasiekdavo numatytą prevencinį efektą, pvz., mažino tam tikrų nusikaltimų skaičių. Tačiau išlaidos toms programoms realizuoti buvo daug didesnės negu finansinis efektas, kilęs iš tų nusikaltimų skaičiaus mažėjimo.

Metodikos autoriai pagrįstai prieina prie išvados, kad tokiu atveju prevencijos organizatoriai susiduria su nelengvu pasirinkimu – skirti lėšas kitoms, finansiškai veiksmingoms programoms, atidėti vykdymą ir ieškoti programos finansinio efekto pagerinimo kelių ar pagaliau vykdyti kad ir prevenciniu požiūriu veiksmingą, bet finansiškai nuostolingą programą.

Viena iš netikėčiausių išvadų buvo ta, kad priklausomai nuo įvairių papildomų aplinkybių finansiškai pelningos gali būti ne tik programos, darančios stiprų prevencinį poveikį, bet ir programos, darančios vidutinį ir silpną poveikį.

Visa tai leido metodikos autoriams rekomenduoti „paketinį priėjimą“ prie nusikalstamumo programų projektavimo: sudarant tokias programas atiduoti pirmenybę prevencijos priemonėms, kurios įeina į finansiškai efektyvių priemonių paketą.

Iš kitos pusės, atliktas prevencijos programų finansinio efekto tyrimas parodė, kad tam tikrų programų finansinis veiksmingumas (kaip ir jų prevencinis veiksmingumas) nėra pastovus. Dalis prevencijos priemonių ir programų yra jautrios populiacijai – jų finansinis veiksmingumas gali daugiau ar mažiau priklausyti nuo populiacijos, kurios atžvilgiu programa vykdoma. Svarbi išvada iš to fakto – tai rekomendacija atlikti tokių programų (ypač stambių ir brangių) bendro ir finansinio veiksmingumo papildomą tyrimą.

Nėra jokių abejonių, kad sprendžiant bet kokį (taip pat ir situacines) prevencijos veiklos finansavimą, ypač valstybės mastu, būtina įvertinti ne tik su tuo susietas išlaidas – šioms programoms skiriamas lėšas, bet ir šių programų vykdymo pelną – finansiškai įvertinamą ekonomiją, kuri atsiranda dėl nusikaltimų padarytos žalos ir išlaidų kriminalinei justicijai mažėjimo. Taigi, tik atsižvelgęs į šias abi puses, biudžetą tvirtinantis įstatymų leidėjas gali teisingai spręsti su nusikaltimų prevencija susietus finansavimo klausimus.

Suprantama, kad analogiška padėtis yra ir žemesniuose valstybės valdymo lygiuose: savivaldybėse, ūkio subjektuose ir pan.

Rekomendacijos įgyvendinimo būdas. Projektas, kurio metu ekspertų – prevencijos darbuotojų ir finansų apskaitos specialistų – pastangomis būtų išnagrinėta minėta metodika ir būtų užtikrintas jos adaptavimas Lietuvos sąlygomis.